

Ljubo Boban

HRVATSKE GRANICE

ŠKOLSKA KNJIGA ♦ HAZU

1918 ♦ 1991

...

Hrvatske su granice pri raznim teritorijalnim podjelama nakon stvaranja jugoslavenske države po pravilu krojene bez sudjelovanja hrvatskih političkih činilaca. Nametane su voljom beogradskih hegemonističkih vlasti. Izuzetak je bila Banovina Hrvatska i 1945. godina. No, ni tada granice nisu utvrđene bez određenih prigovora i nezadovoljstava.

...

Nasuprot stalnoj tendenciji da se očuvaju povijesne pokrajine i uglavnom stanje kakvo je bilo u vrijeme stvaranja jugoslavenske države, beogradska je hegemonistička politika uporno nastojala apsorbirati područja koja su do 1918. bila izvan Srbije, anulirati sve posebnosti i od jugoslavenske države stvarno stvoriti Veliku Srbiju.

Vanjska oprema: **Jelena Musić**

Na naslovnoj su stranici stari povijesni grbovi ovim redoslijedom: grb Slavonije, ilirski grb, grb Istre, Hrvatske, Dalmacije i Dubrovnika. Elementi tih grbova (ilirski i dubrovački u drugoj kombinaciji boja) ukomponirani su u grb suverene samostalne Republike Hrvatske.

Na poledini je reprodukcija karte Dalmacije, Hrvatske, Slavonije, Istre i Dubrovačke Republike te susjednih zemalja iz 18. stoljeća.

Dr. Ljubo Boban

**HRVATSKE GRANICE
OD 1918. DO 1991. GODINE**

Urednik

dr. Franko Mirošević

Recenzenti

dr. Ivan Jelić

dr. Hodimir Sirotković

Grafički urednik

Tomislav Jukić

Likovna urednica

Jejena Musić

Kartograf

Božidar Feldbauer

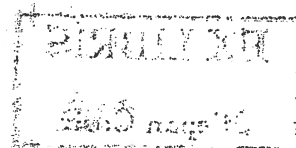
Lektori

Zlata Babić

Vladimir Strojny

Tisak

»Zrinski« — Čakovec

CIP — Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

949.713»1918/1991«
323.1/497.1:497.13)»1918/1991«

BOBAN, Ljubo

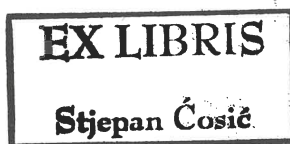
Hrvatske granice : od 1918. do 1991. godine
/ Ljubo Boban. — Zagreb : Školska knjiga, 1992.
— 68 str. : ilustr. u bojama ; 20 × 28 cm

Bibliografija: str. 65–66.

ISBN 86-03-00543-5

Dr. Ljubo Boban

HRVATSKE GRANICE OD 1918. DO 1991. GODINE

ŠKOLSKA KNJIGA

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

Zagreb 1992

**OBJAVLJIVANJE OVOG DJELA FINANCIJSKI JE POMOGLA
MINISTARSTVO ZNANOSTI, TEHNOLOGIJE I INFORMATIKE REPUBLIKE HRVATSKE**

Predgovor

Ovaj atlas hrvatskih granica od 1918. do 1991. godine nastao je na zahtjev trenutka u kojemu se nalazimo. To može biti njegova prednost, ali i nedostatak. Prednost je u tome što pruža brzu aktualnu informaciju. Nedostatak može biti u tome što bi, da je nastao u mirnijim vremenima, mogao biti potpuniji, cjelovitiji, bogatiji.

Ovo nije atlas u uobičajenom smislu, tj. samo kartografska informacija. Pokušali smo napraviti »kompromis« između atlasa i kratke povijesti. Učinili smo to i zbog toga da bismo ovu problematiku učinili dostupnom što širem krugu korisnika, koji možda uvijek ne raspolažu dovoljnim količinama povijesnih znanja, niti se tako brzo mogu snalaziti u kartografskim informacijama. Dakako, može se raspravljati o tome koju je količinu podataka čitatelju trebalo pružiti da se osigura i kratkoća i jasnoća informacija. Namjera nam nije bila prikazati cjelovitu sliku povijesnih zbivanja (makar i kratku), nego upozoriti prije svega na one povijesne činjenice koje olakšavaju potpunija znanja o hrvatskim granicama u naznačenom vremenu.

Polazeći od navedenih načela, mi smo, po pravilu, dali tri razine informacija: samu kartu, njezino objašnjenje te iznijeli podatke o širim okolnostima u kojima je nastala situacija što je prikazuje određena karta. Sve bi to trebalo omogućiti da se čitatelji što brže i što cjelovitije upoznaju s onim što pojedine karte sadrže. Na kraju je priložen izbor iz literature kojom smo se služili: Atlase nismo posebno navodili zbog njihove brojnosti. Izuzetak je atlas Stjepana Srkulja koji nam je, u određenom smislu, poslužio kao orijentacija u koncipiranju ovoga atlasa.

Napominjem da su citati navedeni u izvornom obliku, bez jezičnih izmjena.

Zahvaljujem svima koji su za rad na ovome poslu pokazali razumijevanje i pružili podršku, a napose suradnicima koji su u tome izravno sudjelovali.

I. Država Slovenaca, Hrvata i Srba

1867. 1/4. nagodba uveli dualni sustav - teritorijalno - zasebni zakonodavni organi

Zajednički poslovi - ULA DNE, OR. SVAGDE, UNAJDNI
↓
3 resorna ministra

1868. 1/4. nagodba

Država Slovenaca, Hrvata i Srba oblikovala se tijekom listopada 1918. godine. Obuhvaćala je sve južnoslavenske zemlje u sastavu Austro-Ugarske Monarhije: Vojvodinu, Bosnu i Hercegovinu, Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju, slovenske zemlje (Korušku, Kranjsku, Štajersku, Gorišku, Gradišku), te Istru, Rijeku i Trst. Istočno od toga područja bile su samostalne države Crna Gora i Srbija.

Do 1867. godine Habsburška Monarhija je bila jedinstvena, centralizirana monarhija. Te je godine sklopljena nagodba (Austro-ugarska nagodba), koja je uvela dualni sustav, tj. podijelila Monarhiju na austrijski i ugarski dio. Ta je podjela učinjena na račun »trećeg« — slavenskog dijela u Monarhiji. Dualna podjela izvršena je u teritorijalnom smislu, te u pogledu razgraničenja nadležnosti. Oba dualna dijela imala su svoje zasebne zakonodavne i izvršne organe. U zajedničke poslove uključeni su: vladar, zajedničke oružane snage, vanjski poslovi. Zajedničke poslove usklađivala su tri resorna ministra.

U austrijski dio Monarhije uključeno je područje zapadno od rijeke Lajte (Leitha). To je područje poznato pod nazivom Cislajtanijska. U njega su uključene njemačke, češke i poljske pokrajine, Dalmacija, spomenute slovenske zemlje, te Istra,

Rijeka i Trst. Dalmacija (Kraljevina Dalmacija) imala je svoj Zemaljski sabor (u Zadru) i Zemaljsku vladu. Istra je (godine 1825. konstituirana kao Istarski okrug, sa sjedištem u Pazinu, kao dio Austrijskog primorja) godine 1861. proglašena markgrofovijom, tj. pokrajinom, s Pokrajinskim saborom (u Poreču) i određenim krugom upravnih ovlasti. Trst je 1850. imao široku autonomiju, pod upravom Beča, a 1891. ukinut mu je status slobodnog grada. Spomenute slovenske zemlje nisu činile jedinstvenu upravnu cjelinu. One su (regulirano 1861, te 1867) zasebno imale pokrajinsku autonomiju, sličnu onoj koju su imale Dalmacija, odnosno Istra.

U ugarskom dijelu Monarhije nalazile su se Mađarska s Transilvanijom, a od južnoslavenskih zemalja Hrvatska-Slavonija, Međimurje, Prekomurje, Vojvodina. Taj dio Monarhije poznat je pod zajedničkim imenom Translajtanijska.

Kraljevina Hrvatska i Slavonija od godine 1868. imala je autonomni status (personalna unija) s Ugarskom. Od 1527. godine, zajedno s Ugarskom, sastavni je dio Habsburške Monarhije. I nakon te godine Hrvatska je očuvala naznake svoje posebnosti. Godinu dana nakon Austro-ugarske nagodbe, dakle 1868. sklopljena je Ugarsko-hrvatska nagodba, kojom su regu-

lirani državno-pravni odnosi Ugarske i Hrvatske. Utanačen je krug autonomnih (zakonodavnih i upravnih) i zajedničkih poslova, te njihovi nosioci (za Hrvatsku — Hrvatski sabor, te Zemaljska vlada s banom na čelu).

Prekomurje, Međimurje i Vojvodina nisu imali zasebni upravni status. Njihove granice na ovoj karti naznačene su prema stanju uoči stvaranja jugoslavenske države.

Rijeka je od 1465. godine bila u vlasti Habsburgovaca, a od 1779. godine je pod vlašću Ugarske. Godine 1848. vraćena je Hrvatskoj, no Hrvatsko-ugarskom nagodbom 1868. godine nije bio razriješen spor Ugarske i Hrvatske glede Rijeke, jer se njezin položaj različito tumačio. Takvo neodređeno stanje ostalo je do 1918. godine.

Do godine 1881. najveći dio Vojne krajine bio je izvan nadležnosti Sabora, pod ingerencijom centralnih vlasti u Beču.

Kada je Austro-Ugarska na Berlinskom kongresu 1878. godine dobila mandat nad Bosnom i Hercegovinom, koja je tada bila pod turskom vladavinom, to je područje dobilo posebni status, u nadležnosti zajedničke centralne vlasti. U nadležnosti centralne vlasti to je područje ostalo i nakon što je 1908. Austro-Ugarska izvršila aneksiju. Poslije 1878. ustanovljena je Zemaljska vlada, a nakon aneksije i Zemaljski sabor.

Osvrnimo se na osnovne događaje u kojima je teklo oblikovanje Države SHS i njezino funkcioniranje.

Majska deklaracija

Osim lokalnih parlamenata, za zemlje Cislajtanije postojao je i centralni parlament u Beču, pod nazivom Carevinsko vijeće. U tom su Vijeću bila i 33 zastupnika iz jugoslavenskih zemalja Cislajtanije. Oni su (okupljeni u parlamentarnom Jugoslavenskom klubu) 30. svibnja 1917. godine podnijeli deklaraciju (Majska ili Bečka deklaracija), koja glasi: »Potpisani narodni zastupnici u 'Jugoslavenskom klubu' udruženi, izjavlju-

ju, da na temelju narodnog načela i hrvatskoga državnoga prava zahtijevaju ujedinjenje svih zemalja u monarhiji, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi, u jedno samostalno, od svakoga gospodstva tuđih naroda slobodno i na demokratskoj podlozi osnovano državno tijelo, pod žezlom Habsburško-lorenske dinastije, te će se sa svom snagom zauzeti za ostvarenje ovoga zahtjeva svoga jednog te istog naroda.«

Opaza se da je u Deklaraciji, nasuprot dotad vladajućem dualizmu, istaknut zahtjev za trećom jedinicom, dakle trijalističko načelo. Deklaracija je podnesena u vrijeme kada su i zastupnici drugih slavenskih zemalja (Česi, Poljaci, Ukrajinci) podnosili izjave o potrebi preuređenja Monarhije.

U Deklaraciji su navedena dva načela: narodno načelo (narodnosno, odnosno pravo na samoodređenje) i hrvatsko historijsko državno pravo, dakle oslonac na hrvatsku državno-pravnu tradiciju. Na tim načelima postavljen je zahtjev za samostalnom državom Slovenaca, Hrvata i Srba na cjelokupnom području Austro-Ugarske Monarhije. Neki su autori u Deklaraciji vidjeli i više od onoga što je ona verbalno kazivala, smatrajući da je u njoj rečeno onoliko koliko je u danim okolnostima bilo moguće. Stvarni bi cilj bilo stvaranje samostalne države, izvan bilo kakvoga austro-ugarskoga okvira, na cjelokupnom etnografskom prostoru Slovenaca, Hrvata i Srba. No, ostavljajući po strani različite dojmove o krajnjim ciljevima potpisnika Deklaracije, nedvojbeno je činjenica da je ona i te kako utjecala na oživljavanje političkog života i akcija pojedina, političkih grupa i stranaka, na prostoru na koji se odnosila, a napose u Sloveniji.

Krfska deklaracija

Nakon povlačenja iz zemlje početkom 1916. godine, srpska vlada smjestila se na Krfu. Iz južnoslavenskih zemalja u sklopu Austro-Ugarske u evropskim zemljama se našao jedan broj

političkih emigranata, najprije u Italiji, zatim u Francuskoj i Velikoj Britaniji. Krug tih emigranata krajem travnja 1915. u Parizu je osnovao Jugoslavenski odbor (uskoro je prešao u London), na čelu s Antom Trumbićem. Odbor je uspostavio suradnju sa srpskom vladom na čelu s N. Pašićem, na programu oslobođenja jugoslavenskih zemalja Austro-Ugarske u njihovom ujedinjenju sa Srbijom i Crnom Gorom. Između Odbora i srpske vlade od samog početka iskazivala su se suprotna gledišta o načinu ostvarenja tog cilja i uređenja buduće ujedinjene države. Srpska vlada je taktizirala glede opsega ujedinjenja, između maksimalnoga i ograničenoga teritorijalnog programa (ujedinjenje prije svega Srba). Jugoslavenski odbor je vidio rješenje samo u cjelovitom ujedinjenju jugoslavenskih zemalja. Opreke su se iskazivale i u pitanju oblikovanja buduće države. Srpska vlada gledala je na ujedinjenje ponajprije kao na teritorijalno proširenje Srbije, kao na »prisajedinjenje«, odnosno pripojenje novih područja, stvaranje velike Srbije. Jugoslavenski odbor želio je pak novu državu, Jugoslaviju, u kojoj će biti zagarantirana ravnopravnost svih ujedinjenih dijelova.

Potaknuti razvojem vojno-političkih prilika u svijetu, predstavnici srpske vlade, s Pašićem na čelu, i predstavnici Jugoslavenskog odbora, s Trumbićem na čelu, sastali su se (lipanj-srpanj 1917) na Krfu da bi utvrdili stavove o načinu ostvarenja i oblikovanja ujedinjene države. Nakon jednomjesečnih rasprava prihvaćen je dokument, poznat kao Krfska deklaracija.

Postignuta je suglasnost u nekoliko stavova, iz kojih je proizlazilo: suglasnost o nužnosti ujedinjenja jugoslavenskih zemalja u jedinstvenu državu; stvaranje države na temelju slobodne volje zainteresiranih; država je nova tvorevina, a ne proširena Srbija; država će biti ustavna, parlamentarna monarhija; konačnu organizaciju države utvrdit će ustavotvorna skupština, kvalificiranom većinom.

U Deklaraciji su se našla samo ona gledišta o kojima je bilo moguće postići suglasnost. Temeljno pitanje — hoće li ujedinjena država biti organizirana kao unitarističko-centralisti-

čka ili će u njoj biti osigurana ravnopravnost, autonomni položaj sastavnih dijelova, stalno je lebdjelo na krfskim razgovorima. Trumbić se, dobro znajući Pašićeva stajališta i nepopustljivost, oprezno zalagao za drugo stajalište. Pašić je, pak, odlučno davao do znanja da nikakve autonomističko-federalističke ideje ne dolaze u obzir. Tako je to temeljno pitanje u Deklaraciji ostalo neraščišćeno.

Narodni svet u Ljubljani

Tijekom nastojanja za povezivanjem političkih grupa i stranaka u jugoslavenskim zemljama Austro-Ugarske, u Ljubljani je 16. kolovoza 1918. osnovan Narodni svet (s pokrajinskim odborima za Štajersku, Primorsku, Trst i Korušku), sa zadaćom da se radi na ostvarenju samostalne jugoslavenske države. U komuniqueju sutradan rečeno je da se Narodni svet smatra »dijelom sveopćeg Jugoslavenskog narodnog odbora« koji se uskoro treba osnovati u Zagrebu.

Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu

U nastavku akcija koje su prethodno oživotvorene osnivanjem Narodnog sveta u Ljubljani, na sastancima skupine političara 5–8. listopada 1918. godine u Zagrebu donesena je odluka o osnutku Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, te je usvojen njegov Pravilnik. Navodimo ovdje dvije temeljne točke toga Pravilnika:

»'Narodno Vijeće' za narod Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu, političko je predstavništvo svih Slovenaca, Hrvata i Srba, koji žive u Hrvatskoj-Slavoniji s Rijekom, u Dalmaciji, Bosni-Hercegovini, Istri, Trstu, Kranjskoj, Goričkoj, Štajerskoj, Koruškoj, Bačkoj, Banatu, Baranji, Međimurju i po ostalim krajevima jugozapadne Ugarske.

Temeljni zajednički program 'Narodnoga Vijeća' jeste: ujedinjenje svih Slovenaca, Hrvata i Srba u narodnu, slobodnu i neodvisnu državu Slovenaca, Hrvata i Srba, uređenu na demokratskim načelima. Sva pitanja, koja su s tim temeljnim pitanjem u vezi, smatraju se bezuvjetno skupnim pitanjem 'Narodnoga Vijeća'. Pored toga odlučuje 'Narodno Vijeće' u svim pitanjima, koja u 'Narodnom vijeću' zastupani izaslanici priznaju za skupna.«

Deklaracija Narodnog vijeća SHS od 19. listopada 1918. godine

U Manifestu cara i kralja Karla od 16. listopada 1918. godine obećano je pretvaranje Austrije u saveznu (federativnu) državu. To isto obećano je i sutradan, u njegovoj zapovijedi vojsci. To se, međutim, odnosilo samo na austrijski dio (Cislajtaniju), jer, s obzirom na dualni karakter Monarhije, car nije imao ingerencija za translajtanski dio Monarhije.

U povodu tih obećanja Narodno vijeće SHS izdalo je Deklaraciju, u kojoj je, pored ostalog, bilo rečeno:

»I. Tražimo ujedinjenje cjelokupnoga našeg naroda Slovenaca, Hrvata i Srba na čitavom njegovom etnografskom teritoriju, bez obzira na ma koje pokrajinske ili državne granice, u kojima danas žive — u jednu jedinstvenu potpuno suverenu državu, na načelima političke i ekonomske demokracije, što u sebi sadržava dokidanje svih socijalnih i ekonomskih nepravda i nejednakosti.

II. Tražimo da na budućoj mirovnoj međunarodnoj konferenciji bude naš narod jedinstveno zastupan po svojim naročitim izaslanicima.

III. Prema tomu otklanja Narodno Vijeće osnovu rješenja našega narodnog pitanja, sadržavanu u austrijskom carskom manifestu od 16. o.m.j. a isto tako i svaki drugi budući predlog, koji bi išao za tim, da se naše narodno pitanje riješi djelomično i da mu se oduzme njegov međunarodni značaj.«

Zaključci Hrvatskog sabora od 29. listopada 1918. godine

Od svih predstavničkih tijela na slavenskom jugu Monarhije tijekom prvoga svjetskoga rata zasjedao je samo Hrvatski sabor. Zbog svoje duge tradicije, svojih ovlasti i autoriteta to je tijelo imalo poseban položaj i značenje u slavenskim zemljama na spomenutom prostoru. Zato će i držanje Hrvatskog sabora u prijelomnim događajima imati izuzetno značenje.

Sabor se 29. listopada 1918. godine, na temelju inicijative grupe zastupnika, sastao na izvanredno zasjedanje. Važno je naglasiti da su dokumenti, koji su na zasjedanju prihvaćeni, utvrđeni na sjednici Središnjeg odbora Narodnog vijeća, koja je prethodila sjednici Sabora. To svjedoči o tijesnoj povezanosti Narodnog vijeća i zastupnika Hrvatskog sabora, odnosno o vodećoj poziciji koju je preuzimalo Narodno vijeće.

Sabor je prihvatio »prešni predlog« grupe zastupnika, da »Hrvatski državni sabor na temelju potpunoga prava narodnoga samoodređenja« donosi zaključak: »Svi dosadašnji državno-pravni odnošaji i veze između kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s jedne strane, te kraljevine Ugarske i carevine Austrijske s druge strane, razrešavaju se.«

Druga točka toga zaključka glasila je:

»Dalmacija, Hrvatska, Slavonija sa Rijekom proglašuje se posve nezavisnom državom prema Ugarskoj i Austriji, te prema modernom načelu narodnosti, a na temelju narodnoga jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba pristupa u zajedničku narodnu suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba na cijelom etnografskom području toga naroda, bez obzira na ma koje teritorijalne i državne granice, u kojima narod Slovenaca, Hrvata i Srba danas živi.«

Na kraju je rečeno: »Sveopća narodna ustavotvorna skupština svega ujedinjenoga naroda Slovenaca, Hrvata i Srba odlučit će sa unapred određenom kvalificiranom većinom, koja potpunoma zaštićuje od svakoga majoriziranja, konačno kako o formi vladavine, tako i o unutrašnjem državnom ustrojstvu naše države, utemeljene na potpunoj ravnopravnosti Slovenaca, Hrvata i Srba.«

Iz svega toga proizlazi:

a) Hrvatske zemlje Dalmacija, Hrvatska i Slavonija s Rijekom, proglašene su nezavisnom državom. Taj dio zaključka imao je konstitutivno značenje.

b) Iskazana je volja te države da stupi u zajedničku državu na cjelokupnom etnografskom području Srba, Hrvata i Slovenaca, što je podrazumijevalo ujedinjenje svih jugoslavenskih zemalja, tj. onih s područja Austro-Ugarske, te Srbije i Crne Gore. Ovaj dio zaključka mogao je imati samo deklarativno značenje, jer je ishod deklarirane volje ovisio i o pristanku druge strane.

Drugi saborski zaključak glasio je:

»Sabor kao predstavnik kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije smatra objavu Narodnoga Vijeća od 19. o. mj. za sebe obvezatnom, te izjavljuje, da priznaje Narodnome Vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba vrhovnu vlast.«

Važno je naglasiti da su spomenuti zaključci doneseni prije nego što su sile Antante potpisale primirje (3. studenoga 1918) i prije nego je ijedan srpski vojnik stupio na tlo Države SHS. Srpska vojska u Beograd je ušla 1. studenog 1918.

Kada je proglašeno osnivanje Države SHS

U literaturi se uobičajilo da se kao datum osnivanja Države SHS uzima 29. listopada 1918. Treba, međutim, reći da posebnog konstitutivnog akta o tome nema. To ne proizlazi iz spomenutih zaključaka Hrvatskog sabora od 29. listopada 1918. Oblikovanje Države SHS treba promatrati u povezanosti sadržaja Deklaracije Narodnog vijeća od 19. listopada 1918. i zaključaka Sabora od 29. listopada. To proizlazi i iz nekih akata Narodnoga vijeća. Tako se u protestnoj noti talijanskoj vladi (8. studenoga 1918), zbog zaposjedanja dijelova teritorija Države SHS kaže: »Narodno Vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba proglasilo je svojim manifestom od 19. listopada o. g. nezavisnost države Slovenaca, Hrvata i Srba, kao slobodne i nezavisne države, nezavisne od bilo koje vlasti austro-ugarske, kao i od Habsburške kuće.« U proglasu Predsjedništva Narodnoga vijeća vojsci, 29. listopada 1918. godine, rečeno je: »Današnjim danom osniva se država Slovenaca, Hrvata i Srba [...] Naređuje Vam se zato, da se imadete bezuvjetno podvrgavati zapovjedima vlade Narodnoga Vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba.«

Još neki akti u kojima se govori o oblikovanju Države SHS

1. Dan prije spomenutoga zaključka Hrvatskog sabora, Narodno vijeće 29. listopada 1918. priopćava: »Narodno vijeće zaključilo je u svojoj sjednici od 28. o. mj. da za vrhovnu vlast u svim jugoslavenskim zemljama, koje su zastupane u Narodnom vijeću, proglašuje predsjedništvo Narodnog vijeća.«

2. Narodno vijeće donijelo je odluku o osnivanju mjesnih odbora Narodnog vijeća, koji su, provodeći uglavnom stvarnu vlast, uz prijašnje organe stvorili svojevršno dvovlašće.

3. Predsjedništvo Narodnog vijeća imenovalo je pokrajinske vlade za Hrvatsku i Slavoniju, Sloveniju, Bosnu i Hercegovinu te Dalmaciju.

4. Narodno vijeće uputilo je 31. listopada 1918. državama Antante ovu notu: »Država Slovenaca, Hrvata i Srba, koja se konstituirala na teritoriju Južnih Slavena, što je dosad pripadao u sastav bivše Austro-Ugarske Monarhije, te koja je spremna stupiti u zajedničku državu sa Srbijom i Crnom Gorom, izjavljuje formalno, da se ne nalazi u ratnom stanju sa alijanim državama.«

5. Narodno vijeće ovlastilo je Jugoslavenski odbor u Londonu »da zastupa interese države Slovenaca, Hrvata i Srba kod drugih država.«

6. Predsjednik Narodnog vijeća dr. Anton Korošec saopćio je 3. studenog 1918. vladama Francuske, Velike Britanije, Italije i SAD »da se ovo Vijeće smatra kao vrhovna vlada jugoslavenskih zemalja, kojima već upravlja i da ima svoju vlastitu vojsku i svoju vlastitu mornaricu«. U demaršu se dalje traži da savezničke zemlje priznaju Narodno vijeće »kao redovnu vladu rečenoga naroda«.

7. Predsjednik srpske vlade N. Pašić, u odgovoru predsjedniku Narodnoga vijeća, 8. studenoga 1918, dr. A. Korošcu, pisao je: »U ime kraljevske srpske vlade čast mi je izvestiti Vas, da ova priznaje Narodno Veće u Zagrebu kao zakonitu vladu Srba, Hrvata i Slovenaca, koji žive na teritoriju austro-ugarske monarhije, i da sam danas uputio notu vladama Francuske, Engleske, Italije i Severnim Sjedinjenim Državama Američkim moleći ih, da i oni sa svoje strane priznaju Narodno Veće u Zagrebu, kao zakonitu vladu jugoslavenskih zemalja bivše monarhije Austro-ugarske, kao i da priznaju dobrovoljačkim trupama ovih zemalja karakter ratujuće strane.«

8. U depeši srbijanskim diplomatskim predstavništvima u Parizu, Londonu, Washingtonu i Rimu predsjednik srpske vlade Pašić javljao je 8. studenoga 1918: »Molim saopštite vladi

od koje ste akreditovani, da je kraljevska vlada priznala Narodno Veće u Zagrebu kao legitimnog predstavnika Srba, Hrvata i Slovenaca, koji stanuju na teritoriji bivše austro-ugarske monarhije. Narodno Veće, koje je izabrano od nadležnih narodnih predstavništava, smatrat će se kao vlada Jugoslavena na teritoriji bivše austro-ugarske monarhije sve do definitivnog konstituiranja jedne države Srba, Hrvata i Slovenaca.

U saopštenju prednjega, molim učinite kod dotične vlade u isto vreme korak, da i ona prizna Narodno Veće u Zagrebu kao legitimnu vladu rečenoga naroda i da prizna taj narod kao saveznički narod. Tako isto da dobrovoljačkim trupama prizna karakter ratujuće stranke. Shodno tome srpska vlada i Narodno Veće obrazovat će zajedničko ministarstvo, koje će štititi interese i prava celog naroda Srba, Hrvata i Slovenaca.

Do obrazovanja zajedničke vlade dat je mandat Dr. Trumbiću, kao predsjedniku Jugoslavenskog odbora u Londonu, da zastupa Narodno Veće u Zagrebu kod savezničkih vlada.«

Ženevska deklaracija od 9. studenog 1918. godine

Rat je završio, sklopljeno je primirje. U prvi plan nametala su se pitanja poslijeratne Europe. Na području jugoslavenskih zemalja postojalo je više vanjskih i unutrašnjih činitelja. Sve veću je važnost dobivalo Narodno vijeće. Njega su nastojali pridobiti i Jugoslavenski odbor i srpska vlada. Posljednja je računala prije svega na onaj dio Narodnoga vijeća u kojemu je vodeću ulogu imao Svetozar Pribičević, predstavnik Srba u Hrvatskom saboru, zastupnik unitarističko-centralističkog gledišta, koji je imao podršku Hrvata integralno jugoslavenske orijentacije. Savezničke zemlje preporučavale su politiku sporazumijevanja jugoslavenskih činitelja. U takvim okolnostima u Ženevi je, 6–9. studenoga 1918. godine, održana konferencija na kojoj je prihvaćena tzv. Ženevska deklaracija. Osnovni

sadržaj Deklaracije i pratećeg zapisnika:

a) Srpska vlada priznala je Narodno vijeće, kako je to prije spomenuto.

b) Odlučeno je da se Država SHS i Kraljevina Srbija ujedinu u zajedničku državu. S Crnom Gorom pregovarat će se radi pridruživanja.

c) Vlada Kraljevine Srbije i Narodno vijeće SHS nastavit će »otpravljati poslove u svom unutrašnjem pravnom i teritorijalnom djelokrugu na redovan način kakav gdje postoji«, dok ustavotvorna skupština ne riješi pitanje konačne organizacije ujedinjene države.

d) Radi otpremanja zajedničkih poslova (vanjske politike, većine vojnih poslova, rukovođenja ratnom mornaricom, vođenja pomorstva, pomorske trgovine i pomorskog saniteta, prometa i prometnih sredstava, zajedničkih financija) ustanovljuje se zajedničko ministarstvo, na paritetnoj osnovi. Srbijanski dio zajedničkog ministarstva zakletvu polaže pred srbijanskim kraljem, a drugi dio pred Narodnim vijećem SHS.

Treba imati na umu činjenicu da je riječ o privremenom, prijelaznom stanju, do odluke ustavotvorne skupštine o organizaciji zajedničke države. No u tom prijelaznom stanju osiguran je paritet, dualni sustav, s elementima federativno-konfederativne organizacije.

Predsjednik srbijanske vlade Pašić teška je srca pristao na ženevski sporazum. Za to nije bila ni većina članova njegove vlade, koja je taj sporazum odbila prihvatiti. Istog raspoloženja bio je i regent Aleksandar. Srpski dio Narodnog vijeća, s Pribićevićem na čelu, potrudio se da se o ženevskom sporazumu ne sazna na vrijeme. Tako je Ženevska deklaracija ostala samo kratkotrajnom epizodom. Srbijanski činitelji nastojali su maksimalno iskoristiti svoje vojničke i diplomatske prednosti u odnosu prema Državi SHS čiji je unutrašnji i vanjski položaj stalno slabio, zbog socijalnih nemira, političke nestabilnosti, nedostatka vojničke organizacije, napose zbog talijanske okupacije teritorija Države SHS, na temelju teritorijalnih obećanja koje su sile Antante dale Italiji tzv. Londonskim sporazumom 1915, kao nagradu za njezin ulazak u rat na strani sila Antante.

Zaključak Središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS od 24. studenog 1918. godine

Nakon odbacivanja Ženevske deklaracije postalo je jasno da će srbijanska vlada uporno nastaviti svoju politiku hegemonističkog činitelja u procesu stvaranja zajedničke države i maksimalnog potiskivanja uloga činitelja s područja Države SHS.

U Narodnom vijeću postojala su dva osnovna mišljenja o brzini kojom je potrebno ići u stvaranju ujedinjene države. Većina je, uzimajući u obzir nepovoljni vanjski i unutrašnji položaj Države SHS, bila za to da se s ujedinjenjem požuri. Drugi su pak zastupali mišljenje da u ujedinjenje treba ići oprezno, uz prethodno utvrđivanje uvjeta i garancija ujedinjenja. Najodlučniji zastupnik tog drugog stajališta bio je predsjednik Hrvatske pučke seljačke stranke Stjepan Radić.

U Narodnom vijeću postojala su različita mišljenja i o pitanjima uređenja odnosa u prijelaznom stanju. Ujedno su se nazirala i različita gledišta o konačnom uređenju države. Općenito se težilo da se u prijelaznom stanju, u različitim oblicima, očuva autonomija zemaljsko-pokrajinskih vlada. No to se prilično razlikovalo od onoga što je predviđala Ženevska deklaracija. Njoj je najbliže ostao Radić, koji se zalagao za učvršćenje individualnosti Države SHS i njezin puni partnerski odnos s Kraljevinom Srbijom. Njegov koncept sadržavao je federalističko-konfederalističke elemente.

Nakon rasprava 23–24. studenoga 1918. Središnji odbor Narodnog vijeća prihvatio je ovaj zaključak Odbora sedmorice:

»Narodno Vijeće SHS u skladu sa svojim dosadašnjim zaključcima i prema izjavi vlade kraljevine Srbije, proglašuje ujedinjenje države Slovenaca, Hrvata i Srba, obrazovane na cijelom neprekinutom području bivše austro-ugarske monarhije, s kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu državu Srba, Hrvata i Slovenaca, te izabire odbor od 28 lica s punom

ovlašću, da u sporazumu s vladom kraljevine Srbije i predstavnicima sviju stranaka u Srbiji i Crnoj Gori, bezodvlačno provede organizaciju jedinstvene države prema priloženim nalogima, a dotične zaključke ratificirat će na svom prvom sastanku Državno Vijeće, kome će pripadati uz predstavnike Kraljevine Srbije i Crne Gore svi članovi današnjega Narodnoga Vijeća SHS u Zagrebu, pojačani sa predstavništvom Jugoslavenskog odbora.«

Naputak Delegaciji Narodnog vijeća SHS

Na prijedlog Odbora sedmorice (nakon diskusija s različitih pozicija — unitarističkih i federalističkih) prihvaćen je Naputak za Delegaciju Narodnog vijeća za njezine pregovore sa srbijanskim i crnogorskim činiteljima. U Naputku je, osim ostalog, rečeno:

a) Konačnu organizaciju ujedinjene države (napose pitanje oblika vladavine — republika ili monarhija, unutrašnje ustrojstvo, prava građana, sjedište vlade i drugih državnih organa) mora urediti ustavotvorna skupština, većinom od dvije trećine glasova.

b) Do sastanka ustavotvorne skupštine zakonodavnu vlast obavljat će Državno vijeće, sastavljeno od članova Narodnog vijeća (uz pet članova Jugoslavenskog odbora), te razmjerni broj predstavnika Kraljevine Srbije (imenuje ih Narodna skupština) i razmjerni broj predstavnika Crne Gore (imenuje ih Skupština).

c) Do odluke ustavotvorne skupštine vladarsku vlast obavljat će, kao regent, prestolonasljednik Aleksandar.

d) Privremeno sjedište vlade i Državnog vijeća odredit će se sporazumno.

e) Državna vlada (osim ministara u njoj su i državni tajnici, kao predstavnici pokrajina) odgovara Državnom vijeću.

f) U nadležnosti Državne vlade su ovi poslovi: vanjski,

vojni, državne financije, pošte i brzojavi. Ostale poslove obavljaju zemaljske, odnosno pokrajinske vlade.

g) U prijelaznom razdoblju na snazi ostaje dotadašnje zakonodavstvo i upravna organizacija.

Proglašenje ujedinjenja 1. prosinca 1918. godine

Kad je Delegacija Narodnog vijeća došla u Beograd, očekivao se njezin susret s predstavnicima Narodne skupštine Srbije. No susret nije održan, jer se većina poslanika još nalazila izvan zemlje. Primijenjen je drukčiji postupak. Naime, Delegacija Narodnog vijeća pripremila je Adresu, kojom se obratila regentu Aleksandru. Tijekom pripreme Adrese, među članovima Delegacije ponovno su izašla na vidjelo različita gledišta o načinu ujedinjenja, odnosno o načinu uređenja ujedinjene države. Jedni su se pridržavali duha Naputka (što je značilo konstituiranje složene države u prijelaznom stanju), a Pribićevićeve pristaše nastojale su da se ta pitanja što više ostave postrance. U Adresi je bila i formulacija o individualnosti Države SHS. Rečeno je, naime, da su Slovenci, Hrvati i Srbi na području Austro-Ugarske »izveli prevrat i privremeno konstituirali nezavisnu narodnu državu«. Pritom je postupljeno u duhu Naputka. Dio Adrese, koji se odnosi na organizaciju prijelaznog stanja formuliran je suzdržljivije, općenitije, neodređenije, kao želja, a ne kao uvjet.

U odgovoru na Adresu Delegacije Narodnog vijeća regent Aleksandar još je neodređenije iskazao spremnost da se uvažavaju želje Delegacije.

Na kraju, kada je riječ o Državi SHS, pitanju njezina statusa i obilježja, treba istaknuti da je ona nastajala u posebnim okolnostima, da je njezino oblikovanje trajalo vremenski kratko, te da cijelo to pitanje nije moguće mjeriti samo juridičkom

perfekcijom. Već je izneseno dovoljno podataka koji svjedoče o namjeri, težnji, nastojanjima i akcijama da se ta država izgradi kao samostalni subjekt, da je iskazivala znakove svoga faktičnog postojanja. Uostalom, nju je, u odgovoru na Adresu Delegacije Narodnog vijeća izričito priznao i prestolonasljednik Aleksandar, proglasivši »ujedinjenje Srbije sa zemljama

nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstveno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca«. No, već u postupku ujedinjenja, a napose u organizaciji prijelaznog stanja, činitelji srbijske politike, i njihovi eksponenti na području Države SHS, dosljedno su se trudili da subjektivitet te države bude što više zaobiđen.

II. Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca

Druga karta prikazuje zemlje koje su ušle u jugoslavensku državu, proglašenu 1. prosinca 1918. godine. No pritom nije riječ o konačnoj graničnoj slici kakva je bila u trenutku stvaranja te države, nego u vrijeme nakon sklapanja mirovnih ugovora sa susjednim zemljama. Najprije ćemo ukratko prikazati granice sa susjednim zemljama.

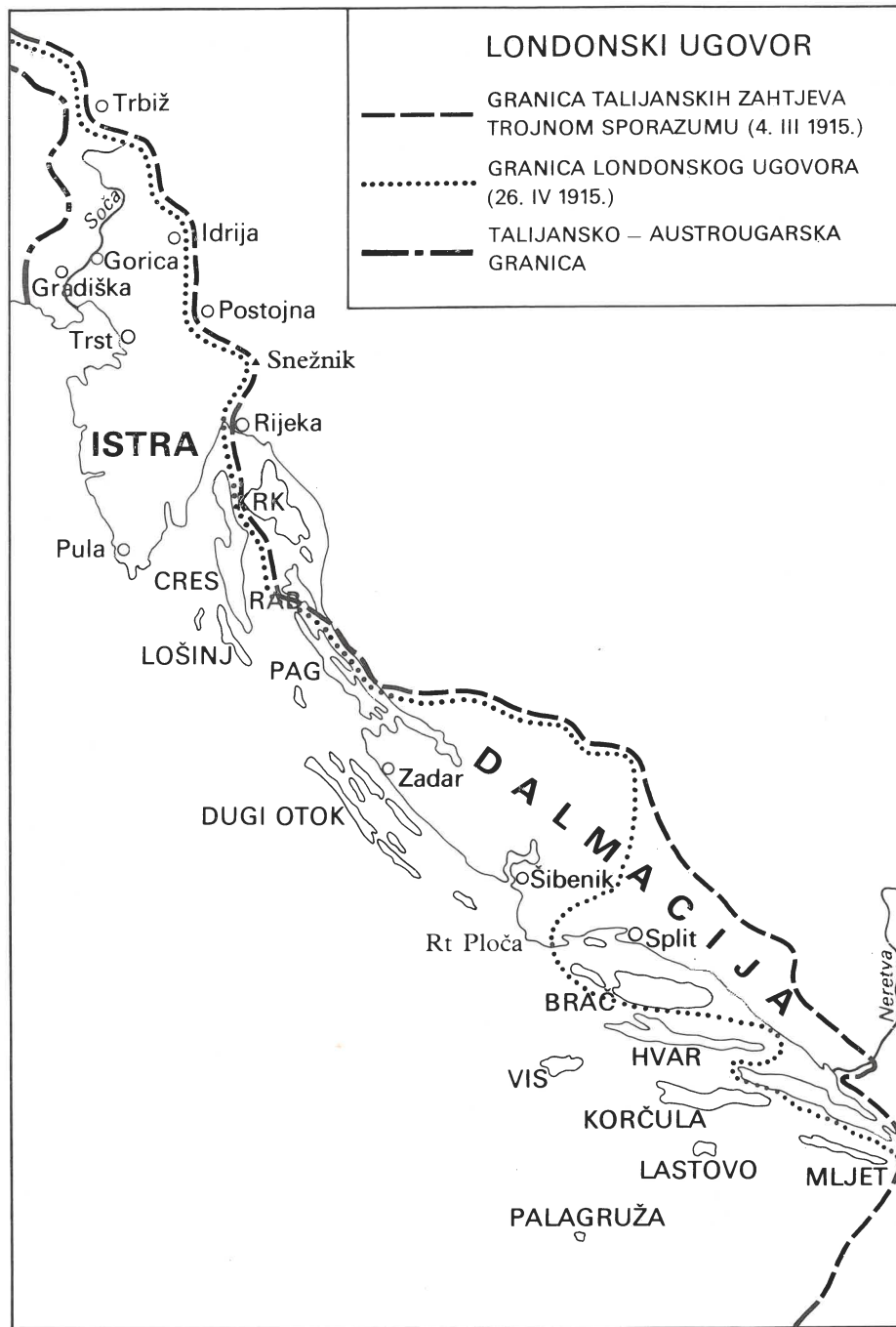
Razgraničenja

Razgraničenje s Italijom. Sile Antante (Velika Britanija, Francuska, Rusija), da bi Italiju pridobile za ulazak u rat na svojoj strani, obećali su joj teritorijalno proširenje nakon rata. Obećanja su dana na račun Austro-Ugarske, što je u praksi značilo na račun hrvatsko-slovenskih zemalja Monarhije. Priložena skica prikazuje zahtjeve Italije i obećanja koja su joj sile Antante dale, tajnim Londonskim sporazumom u travnju 1915. godine. Taj je tajni sporazum, za koji se uskoro saznalo u redovima emigracije iz jugoslavenskih zemalja, uzrokovao

veliku uznemirenost među emigrantima, napose među članovima Jugoslavenskog odbora, koji se upravo tada formirao.

Nakon sklapanja primirja s Austro-Ugarskom, 3. studenoga 1918. godine, talijanske su trupe zaposjedale liniju Londonskog sporazuma, pa i više od toga. Takva talijanska ekspanzionistička politika ubrzala je proces stvaranja jugoslavenske države, pa i utjecala na njezino oblikovanje; pred talijanskim ekspanzionizmom neki su činitelji u Državi SHS bili skloniji popuštanju srbijanskim faktorima.

Na Mirovnoj konferenciji u Parizu problem talijansko-jugoslavenskog razgraničenja (tzv. jadransko pitanje) prošao je kroz nekoliko etapa. Londonski pakt, kao tajni aranžman skupine zemalja, na Konferenciji nije imao legalno značenje, ali je njegovo postojanje utjecalo na ponašanje zemalja koje su u njemu sudjelovale. Tim paktom nije bilo predviđeno uključivanje Rijeke u Italiju, ali su talijanske trupe u Rijeku ipak ušle, nakon čega je slučaj Rijeke prošao kroz različite sporove. Sporazumom Beograda i Rima u Rapallu, u studenom 1920. godine, Italiji je priznata Istra (osim Kastva), otoci Cres, Lošinj i Lastovo, te grad Zadar. Rijeci je priznat status nezavisne države, koji je imala do 1924. godine, kada je tzv. Rimskim ugovorima Rijeka postala sastavni dio Italije.

Razgraničenjem s Italijom ta je dobila znatno manji prostor od onoga koji joj je bio obećan Londonskim paktom.

Razgraničenje s Austrijom. Ugovor o miru s Austrijom potpisan je 1. rujna 1919. u Saint-Germainu. Jugoslavenska delegacija potpisala ga je tek početkom prosinca 1919. godine. Razlike u razgraničenju na ovom dijelu mogu se vidjeti u usporedbi s kartom I.

Razgraničenje s Mađarskom. Mirovni ugovor s Mađarskom potpisan je 4. lipnja 1920. godine. U mađarsko-jugoslavenskom razgraničenju aktualna su bila četiri sektora:

a) Međimurje. To je područje više puta prelazilo u vlasništvo ugarskih, odnosno hrvatskih feudalaca, ugarske, odnosno hrvatske države. Od godine 1720. do 1848. bilo je u sastavu Ugarske. Godine 1848. ban Jelačić priključio ga je Hrvatskoj. Takvo je stanje postojalo do 1861. godine, kada ga je Bečki dvor ponovno priključio Ugarskoj. Tako je ostalo do 1918. godine. U to je područje u prosincu 1918. ušla vojska Narodnog vijeća, čime je faktično izvršeno pripojenje jugoslavenskoj državi. Treba istaknuti da je na tom području gotovo u cijelosti živjelo hrvatsko pučanstvo.

b) Prekomurje (Prekmurje). Riječ je o području na kojemu je živjelo slovensko pučanstvo. Na Pariškoj mirovnoj konferenciji 9. srpnja 1919. donesena je odluka o pripojenju toga područja jugoslavenskoj državi. Nakon toga jedinice jugoslavenske vojske zaposjele su to područje (do 12. kolovoza 1919), uglavnom do linije današnjih granica.

c) Prekodravlje. Tri naselja, Gola, Ždal i Repeš, s otprilike pet tisuća žitelja zbog promjene toka Drave našla su se na njezinoj lijevoj obali. Žiteljstvo je bilo isključivo hrvatsko. Na Mirovnoj konferenciji odluka o pripojenju toga područja jugoslavenskoj državi donesena je u prosincu 1919. godine.

d) Vojvodina. Srbi su na to ugarsko područje došli 1690. godine (selidba pod Arsenijem III. Čarnojevićem), u vrijeme velikog rata s Turcima, s prvotnom namjerom da se na

tome području zadrže privremeno i zatim vrate na područje odakle su došli. No mir koji je nakon toga sklopljen nije im to omogućio, te su i dalje ostali na ugarskom području. Od Bečkoga dvora dobili su crkvenu autonomiju, te izuzeće ispod jurisdikcije ugarskih staleža. No težnja Srba bila je da dobiju teritorijalno-političku autonomiju, što u Beču nije prihvaćeno. U vrijeme burne 1848. godine Narodna skupština Srba proglasila je u Srijemskim Karlovcima Srpsku Vojvodinu. U tome su imali podršku hrvatskoga bana Jelačića i usku suradnju s Kraljevinom Hrvatskom-Slavonijom, odnosno s Hrvatskim saborom. Ta je autonomija bila iste godine poništena, a Vojvodina je proglašena austrijskom krunovinom (vojno-administrativna krunovina s njemačkim jezikom i austrijskim zakonodavstvom). Zbog utjecaja prilika koje su Bečki dvor primoravale na ustupke Mađarima, Vojvodina je 1860. godine vraćena Ugarskoj, a godinu dana kasnije Hrvatskoj su vraćena tri srijemska kotara, koja su 1848. bila uključena u Vojvodinu.

U završnom razdoblju prvoga svjetskog rata političari Vojvodine surađivali su s Narodnim vijećem u Zagrebu. U tijeku je bio pokret za odcjepljenje od Ugarske i ujedinjenje s drugim južnoslavenskim zemljama. U početku je u tome postojala tješnja suradnja Srba i Hrvata na tom prostoru. No uskoro su se pokazale dvije linije: jedna (činili su je svi Hrvati i jedan dio Srba) bila je za to da se ujedinjenje provede u tijesnoj suradnji s Narodnim vijećem u Zagrebu (da se »preko Zagreba ide u Beograd«); drugi (većina Srba) su bili za izravno ujedinjenje Vojvodine sa Srbijom. Ovi su imali podršku Pašićeve vlade, a i nekih članova Narodnog vijeća okupljenih oko Pribićevića. Na Velikoj narodnoj skupštini u Novom Sadu (25. studenog 1918) prevladalo je drugo mišljenje, pa se Vojvodina izravno ujedinila sa Srbijom. To je prihvatila i srpska vlada. Do osnutka jedinstvene jugoslavenske vlade (20. prosinca 1918) vlast u Vojvodini provodio je Veliki narodni savjet.

U Vojvodinu su sredinom studenog 1918. ušle srpske trupe, kao dio savezničkih trupa Antante. S novom mađarskom vladom bilo je, pod okriljem antantinih trupa, 13. studenoga sklopljeno primirje i utvrđena demarkacijska linija, koja se

uglavnom poklapala s kasnijom linijom državnog razgraničenja.

Cjelovito razgraničenje s Mađarskom regulirano je Trianskim ugovorom (4. lipnja 1920).

Na Pariškoj mirovnoj konferenciji A. Trumbić, kao ministar vanjskih poslova i član jugoslavenske delegacije, postojano se zalagao za što povoljnije granice prema Mađarskoj. Napose je zastupao interese Baranje, za koju srbijanski dio delegacije, u početku, nije pokazivao takvu upornost, iskazujući i sklonost da se i ne inzistira na zahtjevu za Baranjom.

Razgraničenje s Bugarskom. Mirovni ugovor s Bugarskom potpisan je u Neuillyju 27. studenog 1919. Jugoslavenska delegacija potpisala ga je 5. prosinca 1919. Ispravci granica u korist jugoslavenske države načinjeni su u rejonu Štrumice, Bosiljgrada, Caribroda i zapadno od Vidina.

Pripojenje Crne Gore Srbiji

Početkom 1916. godine crnogorski kralj i vlada napustili su zemlju. U izbjeglištvu su se sukobljavala dva pravca glede posljeratnog položaja Crne Gore; jedan, koji je bio za pripojenje (»utapanje«) Crne Gore Srbiji, a drugi se zalagao za to da Crna Gora u ujedinjenoj državi očuva svoju individualnost. Potkraj listopada 1918. godine u Crnu Goru ušle su jedinice srpske vojske, što je išlo u prilog onima koji su se zalagali za prvo rješenje (tzv. bjelaši, nazvani po bijelom papiru na kojemu su tiskali svoje propagandne proglase). Tome se protivila crnogorska dinastija, ali i širi krug onih koji su se zalagali za to da Crna Gora svoju individualnost sačuva (federalisti, tzv. zeleniši, po zelenom papiru propagandnih proglaša). Na Velikoj narodnoj skupštini u Podgorici (26. studenog 1918) prevagu su odnijeli bjelaši, koji su donijeli odluku o detronizaciji crnogorske dinastije i pripojenju Crne Gore Srbiji. Tako su, uoči stva-

ranja ujedinjene jugoslavenske države, stvorene dvije državno-pravne cjeline: Država SHS i Srbija s Crnom Gorom i Vojvodinom.

Hrvatske granice

Od kopnenih granica Hrvatske sa susjednim zemljama najdulja je ona koja dodiruje Bosnu i Hercegovinu. Ta se granica dijeli na dva glavna sektora: sjeverozapadni i jugoistočni.

Kad je riječ o jugoistočnom dijelu te granice, to je najvećim dijelom granica Dalmacije s Bosnom i Hercegovinom. Ta se granica potkraj 17. i početkom 18. stoljeća oblikovala u ratovima protiv Turaka, koje je vodila Mletačka Republika (sama ili u savezu s drugima), koja je, dulje vremena, imala suverenu vlast nad područjem Dalmacije. Znatne posjede na istočnoj jadranskoj obali Mletačka je Republika dobila 1699/1700. Mletački se posjed inače dijelio na Mletačku Dalmaciju i Mletačku Albaniju. Ta dva sektora dijelio je posjed Dubrovačke Republike. Da bi izbjegao neposredni dodir s neugodnim susjedom, nakon što mu je Mletačka Republika postala neposredni susjed na jugu i sjeveru, Dubrovnik je 1699. godine ustupio Turcima svoj posjed Klek s izlaskom na more u Neumu, te Sutorinu u Boki Kotorskoj. Tako je Bosna i Hercegovina (turski posjed) na dva mjesta dobila izlaz na more, a Dubrovnik je bio razdvojen od Mletačke Republike.

Novi ispravak granice u korist Dalmacije (Mletačke Republike) obavljen je 1730. godine. Nakon toga se granica s Bosnom i Hercegovinom ustalila, dakle, gotovo dvije stotine godina prije stvaranja jugoslavenske države.

Napoleon je 1797. godine srušio Mletačku Republiku. Dalmacija je od 1797. do 1805. pod vlašću Austrije. Nakon toga (1805 – 1813) ona je pod vlašću Francuza, da bi se nakon Bečkog kongresa 1815. ponovno našla pod upravom Austrije. Od Mletačke Dalmacije, područja Dubrovačke Republike (ukinuo ju je Napoleon 1808) i Mletačke Albanije stvorena je Kraljevina Dalmacija. Berlinskim kongresom 1878. godine nekadašnjem području Dalmacije dodano je i područje južno od Budve do blizine Bara. Takav teritorijalni opseg Dalmacija je održala do 1918. godine, tj. do stvaranja jugoslavenske države.

Najveći dio hrvatskih sjeverozapadnih granica prema Bosni utvrđen je 1699. godine. Dodatni ispravci učinjeni su 1718. godine, kada je u hrvatski prostor ušao cijeli Srijem, dakle do samoga Beograda. Tako su hrvatske granice prema Srbiji bile oblikovane stotinjak godina prije nego što se počela obnavljati srpska država (1804), nakon višestoljetne turske vlasti. Manje korekture učinjene su 1791. godine u gornjem toku rijeke Une, a u korist Hrvatske. S takvim granicama Hrvatska je dočekala stvaranje jugoslavenske države 1918. godine.

Hrvatsko-slovenske granice imaju, općenito, stoljetnu tradiciju, pa se ovdje nećemo tim sektorom hrvatskih granica posebno baviti. O tome će biti riječi na drugim mjestima, za kasnija razdoblja.

KRALJEVSTVO SRBA, HRVATA I SLOVENACA

Hrvatska Slavonija	Slovenija
Dalmacija	Srbija
Bosna i Hercegovina	Crna Gora
Vojvodina, Međimurje i Prekomurje	pripojeno od Bugarske

0 100 km

III. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca — podjela na oblasti 1922. godine

Vidovdanski ustav

Prvi ustav jugoslavenske države donesen je na Vidovdan (28. lipnja 1921. godine, otud naziv Vidovdanski ustav), prema kojemu je država dobila službeni naziv Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Ustav je prihvaćen na načelu natpolovične većine, a ne kvalificirane (dvotrećinske), kako se to u nekim prethodnim aktima predviđalo. No i za natpolovičnu većinu jedva su prikupljeni glasovi. Četvrta stranka brojem mandata (52) Hrvatska republikanska seljačka stranka nije ni sudjelovala u radu Ustavotvorne skupštine. Tijekom rada dosta je zastupnika napustilo Skupštinu. Protiv Ustava glasalo je 35 zastupnika. Za Ustav su glasala 223 zastupnika, a za Ustav (po raznim osnovama) nije glasalo 196 zastupnika. Ustav je prihvaćen bez političkih grupa koje su se deklarirale kao hrvatske, a iz Slovenije glasala je samo manja skupina od 10 zastupnika (Kmetijska stranka). Tako se s razlogom može reći da je Vidovdanski ustav bio srpski ustav.

Vidovdanskim ustavom uvedeno je unitarističko-centralističko uređenje. Područna uprava organizirana je po oblastima, okruzima, kotarima i općinama. Na čelu oblasti bio je veliki župan, kojega imenuje kralj. Uz njega su oblasna skupština i oblasni odbor. O kriterijima prema kojima su se osnivale oblasti u čl. 95. Ustava rečeno je: »Podjela na oblasti vrši se zakonom prema prirodnim socialnim i ekonomskim prilikama. Jedna oblast može imati najviše 800.000 stanovnika.«

Člankom 135. Ustava predviđeno je da prijedlog Zakona o podjeli na oblasti vlada mora podnijeti Skupštini u roku četiri mjeseca. Ako Skupština nakon toga u roku dva mjeseca ne donese zakon, on se treba donijeti skraćenim postupkom, predviđenim za izjednačavanje zakonodavstva. Ako u roku dva mjeseca zakon ne bi bio donesen na taj način, pitanje se moralo regulirati kraljevom uredbom u roku dva mjeseca.

Kako pitanje podjele na oblasti nije riješeno ni prema jednom ni prema drugom postupku (očevidno se to izbjegavalo) kralj je 26. lipnja 1922. godine donio Uredbu o podjeli zemlje na oblasti.

Prema spomenutoj Uredbi zemlja je bila podijeljena na 33 oblasti. U čl. 135. Ustava izričito je rečeno: »Zakonom o razgraničenju oblasti Bosna i Hercegovina će se razdeliti u oblasti u svojim sadanjim granicama. Dok se to zakonom ne uredi, okruzi u Bosni i Hercegovini važe kao oblasti.«

Spomenuta odredba unesena je u Ustav zato što su se time »kupili« glasovi dijela muslimanskih poslanika, da bi se mogao izglasati Vidovdanski ustav.

Hrvatske zemlje bile su podijeljene u šest oblasti. U čl. 135. navedeno je: ako se podjela na oblasti provede prema trećem postupku (kraljevom uredbom) »onda se imaju osnovati u Hrvatskoj i Slavoniji četiri oblasti«. Tako je i postupljeno prema spomenutoj Uredbi. Osnovane su:

1. Srijemska oblast (područje bivše Srijemske županije, sjedište u Vukovaru),
2. Osiječka oblast (Osijek),
3. Zagrebačka oblast (Zagreb) i
4. Primorsko-krajińska oblast (Karlovac).

Međimurje, iako je u njemu živjelo hrvatsko pučanstvo, bilo je uključeno u Mariborsku oblast.

Područje bivše Kraljevine Dalmacije podijeljeno je u dvije oblasti:

1. Dubrovačku oblast (Dubrovnik) i
2. Splitsku oblast (Split).

Na tom području učinjene su dvije promjene prema stanju 1918. godine, tj. u odnosu prema području koje je Dalmacija »unijela« u jugoslavensku državu:

1. Izuzeto je područje Boke kotorske i dalje prema jugoistoku i pripojeno Zetskoj oblasti, tj. Crnoj Gori. Takvo rješenje već je bilo unaprijed u Ustavu predviđeno. U čl. 135. stajalo je: »Isto tako, ako se podjela zemlje vrši uredbom, po ovom članu, Crna Gora iz 1913. godine sa kotarom Bokokotorskim a bez okruga pljevaljskog i bjelopoljskog važiće kao oblast i vršiće funkciju oblasti po ovome Ustavu.«

2. Splitskom kotaru pripojen je otok Krk, koji je do 1918. godine bio u sastavu Istre (dakle, ne Dalmacije). Kastav je bio uključen u Ljubljansku oblast.

Općenito, Hrvatska je podjelom na oblasti bila oštećena:

- a) bila je iskomadana;
- b) od hrvatskog prostora oduzet je dio teritorija koji je Hrvatska »unijela« u zajedničku državu;
- c) hrvatskim zemljama nisu priključena područja s hrvatskim pučanstvom (Međimurje, Kastav).

Ustavni nacrti nekih pojedinaca i grupa

I ustavni nacrti nekih pojedinaca i grupa temeljili su se na unitarističkom modelu, odnosno autonomističkom, federalističko-konfederalističkom.

Zemljoradnička stranka (Savez zemljoradnika) bila je za ustavnu, parlamentarnu i centralističku monarhiju s oblasnom i mjesnom samoupravom (oblasne skupštine, oblasni odbori, oblasni namjesnik).

Socijaldemokrati su bili za republiku i decentralizaciju (regionalne i mjesne samouprave).

Komunisti nisu imali svoj ustavni nacrt, ali iz njihovih općenitih stavova vidljivo je da su tada bili za unitarističku organizaciju države.

Shvaćanje **Ante Trumbića** (u raspravi u ustavnoj debati) polazilo je od širokih samouprava na načelu devolucije, prijenosom znatnog dijela nadležnosti sa središnjih organa vlasti na lokalne organe. Ovo se stajalište ponešto približava izvjesnom modelu regionalne autonomije.

Dio ustavnih nacrti polazio je pak od stajališta o potrebi očuvanja naslijeđenih povijesnih cjelina, u raznim varijacijama, s većom ili manjom regionalnom zakonodavnom i upravnom autonomijom.

Načrt Jugoslavenskog kluba (Hrvatska pučka stranka, Slovenska ljudska stranka, Bunjevačko-šokačka stranka) temeljio se na kompromisu između unitarizma i federalizma. Centralni organi bili bi kralj, centralni parlament (dvodomni — politički i socijalno-gospodarski). Uz pokrajinske sabore bile su predviđene pokrajinske vlade. Pokrajina bi bilo šest: 1. Slovenija, 2. Hrvatska — Slavonija — Međimurje, 3. Dalmacija — Bosna — Hercegovina, 4. Vojvodina, 5. Srbija — Makedonija, 6. Crna Gora.

Jugoslavenski klub činile su stranke koje su bile vjerske orijentacije. Takva je orijentacija bila i osnova od koje su polazili u svome modelu teritorijalne podjele (tri pretežno katoličke i tri pretežno pravoslavne pokrajine).

Stojan Protić (jedan od vođa Radikalne stranke, ministar za Ustavotvornu skupštinu) u svome nacrtu ustava tražio je kompromis između centralizma i federalizma. Određeni dio poslova prenio bi se u nadležnost pokrajina, ali pod nadzorom centralnih državnih organa. Tako bi regionalne autonomije ipak ostale dosta skućene. Predviđao je ove pokrajinske jedinice: 1. Slovenija, 2. Dalmacija, 3. Hrvatska — Slavonija, 4. Bosna, 5. Crna Gora — Hercegovina, 6. Banat, 7. Srijem — Bačka, 8. Srbija, 9. Stara Srbija — Makedonija.

Josip Smodlaka izradio je osobni nacrt ustava (nije bio član Ustavotvorne skupštine). Njegov je nacrt više polazio od decentralizacije, nego neke šire autonomije. U razgraničenju je polazio od povijesnih i geografsko-gospodarskih cjelina. Predviđao je 12. jedinica: 1. Slovenija (Ljubljana), 2. Hrvatska (Zagreb), 3. Slavonija (Osijek), 4. Dalmacija (Split), 5. Krajina (Banja Luka), 6. Bosna (Sarajevo), 7. Primorje (Dubrovnik), 8. Vojvodina (Novi Sad), 9. Podunavska Srbija (Beograd), 10. Moravska Srbija (Niš), 11. Raška (Novi Pazar), 12. Makedonija (Skopje).

Hrvatska zajednica (Hrvatska napredna stranka, Starčevićeva stranka prava, grupa Kolo iz Osijeka) svoj je ustavni nacrt temeljila na pravu samoodređenja i hrvatskoga povijesnoga

državnog prava. Predviđali su zajedničke organe: kralja, dvodomni parlament, centralnu vladu. Pokrajinski organi: pokrajinski sabor, pokrajinska vlada, ban. Sporove između centralnih i pokrajinskih nadležnosti rješavao bi Ustavni sud. U tom su ustavnom nacrtu jasno vidljive federalističke odrednice.

Nacrt Hrvatske zajednice u oblikovanju pokrajinskih jedinica polazio je od stanja kakvo je bilo naslijeđeno 1913. godine. Predviđene su bile ove jedinice: 1. Slovenija, 2. Hrvatska — Slavonija — Dalmacija, 3. Bosna — Hercegovina, 4. Vojvodina, 5. Crna Gora, 6. Srbija — Makedonija.

Hrvatska republikanska seljačka stranka Stjepana Radića nije sudjelovala u radu Ustavotvorne skupštine, te je svoj ustavni program izradila izvan ustavne debate. Nacrt je bio izrađen 1921. godine, a dopunjen 1922. godine, naznačen je i kao program stranke. Hrvatska je definirana kao neutralna seljačka republika, s punim suverenitetom. S drugim jedinicama na međunarodno priznatom području jugoslavenske države Hrvatska stupa u savez suverenih država. Opseg saveznih poslova sveden je na uski krug. Centralni zakonodavni organ čine delegacije suverenih država. Savezne odluke dobivaju izvršnu snagu pošto ih potvrde savezne jedinice. U cjelini, u ovome je projektu riječ o konfederativnom modelu.

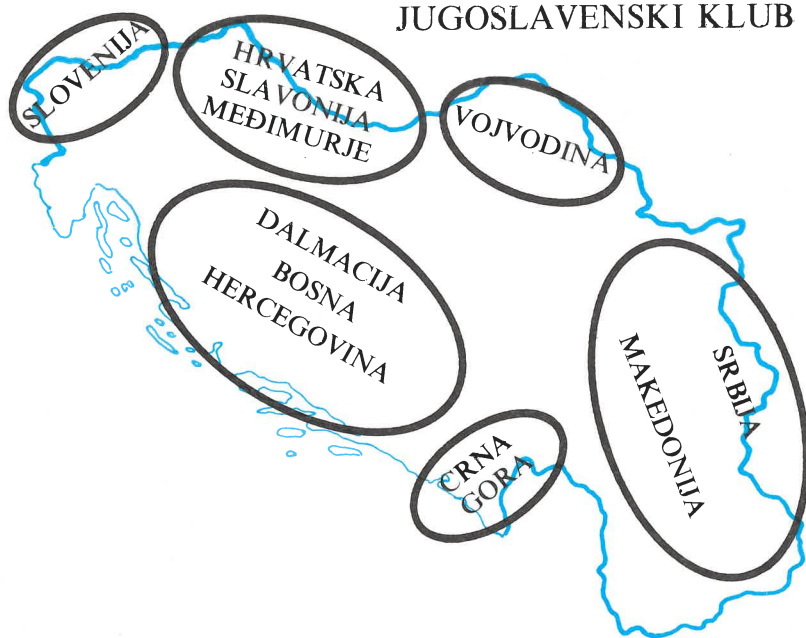
Radićeva stranka nastala je na području Hrvatske koje se nalazilo u austrijskom dijelu Austro-Ugarske, tj. u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji. Na području Dalmacije svoj je utjecaj stranka počela širiti nakon 1921. godine.

U ustavnom nacrtu (programu) predviđene su ove jedinice:

1. Banska Hrvatska
2. Slovenija
3. Srbija

4. Dalmacija za koju je bilo rečeno: »Banska Hrvatska ne odriče se nijednoga svoga prava na današnju Dalmaciju, ali današnjoj Dalmaciji, radi posebnih njezinih historijskih, zemljopisnih i međunarodnih prilika, premda je to najčišća hrvatska zemlja, dakle samo dio hrvatskog naroda, priznaje potpuno pravo narodnoga samoodređenja te će svu svoju snagu ulo-

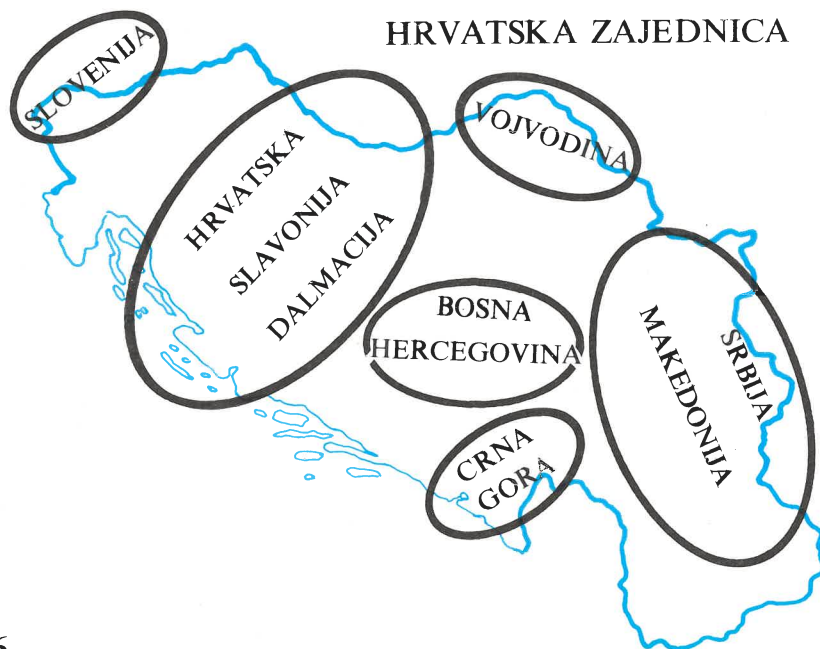
JUGOSLAVENSKI KLUB

HRVATSKA REPUBLIKANSKA SELJAČKA STRANKA

HRVATSKA ZAJEDNICA

žiti u to da se Dalmaciji i dalmatinskim Hrvatima što prije dade prilika da posve slobodnim plebiscitom, izvršenim pod međunarodnom kontrolom, odluče o svojoj sudbini.«

5. Bosna — Hercegovina. Prema nacrtu iz 1921. godine to je područje bilo tretirano kao tri prve jedinice. Prema dopuni iz 1922. godine i za tu jedinicu predviđen je plebiscit. Tu je rečeno: »Bosna — Hercegovina [...] ne mogu biti smatrane srpskim zemljama [...] nego se moraju smatrati onim što i jesu: za posebnu moralnu, gospodarsku i političku cjelinu, u kojoj su i Hrvati i Srbi otprilike jednako odlučni, te se hrvatsko-srpski sporazum ima u Bosni postići međunarodnim putem — posredovanjem Lige naroda uz naročito priznanje prava samoodređenja Bosni i Hercegovini.«

6. Crna Gora, plebiscit pod međunarodnom kontrolom.

KRALJEVINA SRBA, HRVATA I SLOVENACA - PODJELA NA OBLASTI 1922.

0 100 km

7. Makedonija, plebiscit pod međunarodnom kontrolom.

8. Banat — Bačka — Baranja, plebiscit pod međunarodnom kontrolom. U dopuni iz 1922. godine rečeno je: »Bačka i Baranja, koja se danas s Banatom nerazumno i nelogički nazivlju Vojvodinom (nerazumno jer to nikad nije bila nikakva vojvodina, a nelogično: jer vojvodina — koliko je postojala — bila je djelo carske bečke vojničke politike, koju Beograd tobože neće ni u ničem da slijedi), u kojoj su Srbi prema Hrvatima

u posve neznatnoj manjini — ne smiju se upravljati kao čiste srpske zemlje, nego tu — na osnovu sporazuma između Hrvatske i Srbije — treba provesti plebiscit pod zaštitom Lige naroda, a na pitanje Srbija — Beograd, ili Hrvatska — Zagreb.«

U nacrtu iz 1921. godine rečeno je da se ne priznaje sporazum u Rapallu i očekuje se pripojenje Rijeke i Istre Hrvatskoj.

Ustavni nacrti koji su uzimali u obzir povijesne pokrajine grafički su prikazani na str. 26.

IV. Kraljevina Jugoslavija — podjela na banovine 1929. godine

Rezolucija Seljačko-demokratske koalicije 1. kolovoza 1928. godine

Nakon kraće suradnje s Pašićevom Radikalnom strankom (1925 – 1927), nakon priznavanja Vidovdanskog ustava (1925), Radićeva stranka ponovno se 1927. godine našla u opoziciji, ovog puta u parlamentarnoj, a ne izvan parlamenta, kao do 1925. godine. Pošto se ponovno našao u opoziciji Radić je, u jesen 1927. s Pribičevićevom Samostalnom demokratskom strankom sklopio sporazum kojim je stvorena Seljačko-demokratska koalicija. U programu Koalicije bilo je »pravično provođenje« Vidovdanskog ustava. Nakon atentata u beogradskoj Skupštini (20. 6. 1928) od strane radikalskog poslanika Račića, eksponenta velikosrpske politike, kada su ubijena dva zastupnika Radićeve stranke, a teško ranjeni Radić malo kasnije podlegao ranama, Seljačko-demokratska koalicija prelazi u izvanparlamentarnu opoziciju. U svojoj rezoluciji od 1. kolovoza 1928. godine Koalicija se izjasnila protiv Vidovdanskog ustava. U rezoluciji je rečeno:

»Konstatujući, da su kraljevine Hrvatska i Crna Gora i sve narodno-političke individualnosti predstavljene u Narodnom vijeću pristupile u državnu zajednicu sa kraljevinom Srbijom ne odričući se svojih historijsko-državnih odnosno narodno-političkih individualiteta u korist ma koje druge od ujedinjenih zemalja nego samo u korist državne zajednice Srba, Hrvata i Slovenaca i da su akt od 1. prosinca 1918. i Ustav od 28. lipnja 1921. upotrebljeni za utvrđenje hegemonije bivše kraljevine Srbije nad svim ostalim zemljama i narodnim dijelovima, izjavljujemo, da je u svijesti narodnoj dosadašnje državno uređenje u cjelini poništeno poznatim događajima i da ćemo povesti najodlučniju borbu za novo državno uređenje, koje će osigurati punu ravnopravnost svih spomenutih individualiteta.«

Dakle, riječ je o povijesnim jedinicama kakve su one bile u vrijeme stvaranja jugoslavenske države.

Novi vođa Hrvatske seljačke stranke dr. V. Maček u različitim je svojim istupima tu rezoluciju tumačio u federalističkom smislu, a Pribičević je bio suzdržaniji, tumačeći je u smislu širih autonomija.

Glede broja jedinica Maček je istupao u dvije varijante: prema jednoj govorio je o dualizmu, što bi trebalo shvatiti kao vraćanje na dualnu situaciju kada je postojala Država SHS i Srbija (s Crnom Gorom i Vojvodinom). Prema drugoj govorio je o 5–7 jedinica (Slovenija, Hrvatska, Bosna — Hercegovina, Vojvodina, Crna Gora, Srbija, Makedonija), ovisno o tome hoće li Vojvodina i Bosna — Hercegovina biti samostalne jedinice. S takvim prijedlogom Maček je istupio i u audijenciji kod kralja Aleksandra, 4–5. siječnja 1929. godine, uoči proglašenja šestosiječanjskog apsolutističkog režima.

Spomenimo i krug oko časopisa »Nova Evropa«, koji je okupljao inteligenciju mahom formalno izvan stranaka. Glavna je orijentacija toga kruga bilo integralno jugoslavenstvo, koje su oni tumačili na svoj način. Iz takve orijentacije proizlazila je i njihova globalna podrška Vidovdanskom ustavu. No nakon skupštinskog atentata i taj je krug postupno spoznao neophodnost revizije Vidovdanskog ustava. Jedan od istaknutijih pristaša toga kruga, poznati odvjetnik dr. Ivo Politeo, tako je u svojem prijedlogu za promjenu Vidovdanskog ustava smatrao da bi trebalo ukinuti ustavnu odredbu koja limitira broj stanovnika u oblasti, smanjiti broj oblasti i osnovati veće jedinice, »koje bi donekle, i ponegdje, poklapale se otprilike s opsegom prijašnjih pokrajina«.

Zakon o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja (3. listopada 1929. godine)

Kraljevom proklamacijom od 6. siječnja 1929. godine ukinut je Vidovdanski ustav, raspuštena Skupština, zabranjene političke stranke i proglašena apsolutistička monarhija. Kralj je 3. listopada te godine donio Zakon o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja. Država je dobila naziv — Kraljevi-

na Jugoslavija. Osnovano je 9 banovina: Dravska (Ljubljana), Savska (Zagreb), Vrbaska (Banja Luka), Primorska (Split), Drinska (Sarajevo), Zetska (Cetinje), Vardarska (Skopje), Moravska (Niš), Dunavska (Novi Sad).

Banovine su bile jedinice na koje je prenesena vlast iz nadležnosti centralnih organa (tzv. dekoncentracija). To je vidljivo i iz položaja i nadležnosti bana. Njega imenuje kralj, na prijedlog ministra unutrašnjih poslova i uz suglasnost predsjednika vlade. Nadležnost bana formulirana je ovako: »Ban vrši najvišu političku i opštu upravnu vlast u banovni. Banu pripada pravo konačnog rešavanja po svima predmetima njegove nadležnosti. Ban otpravlja poslove svoje zakonske nadležnosti pomoću političko-upravnih i stručnih činovnika i pomoćnog osoblja. Njemu su potčinjena sva nadleštva i svi organi opšte uprave u banovini. On vrši sve poslove, koji spadaju u njegovu nadležnost i za njih lično odgovara. Njemu dodeljeni referenti i pomoćno osoblje kao i potčinjeni organi vrše svoj rad po njegovim uputstvima. Ban rešava kao drugostepena opšta upravna vlast po žalbama protiv njihovih upravnih akata. Ban vrši nadzor nad samoupravama. Ban vodi u sporazumu sa nadležnom vojnom vlašću nadzor nad poslovima oko evidencije oko odbrambene snage, u koliko ovu evidenciju vode vlasti unutrašnje uprave.«

Hrvatske zemlje (prostor bivše Kraljevine Hrvatske — Slavonije i Kraljevine Dalmacije) bile su podijeljene na dvije banovine — Savsku i Primorsku, uz niz izmjena na koje će se sažeto upozoriti.

Savska banovina. U tu banovinu uključeno je bilo i Međimurje, što nije bio slučaj kod podjele na oblasti. Uključen je i Kastav, te Krk. Njoj se priključio i kotar Črnomelj, dok je kotar Čabar bio uključen u Dravsku banovinu. Najveći zahvat učinjen je u Srijemu, koji je u cijelosti bio izuzet iz Savske banovine. Vukovar, Vinkovci, Županja, Srijemska Mitrovica i Šićak uključeni su u Drinsku banovinu, dok je preostali dio Srijema bio uključen u Dunavsku banovinu. Zemun je, s Pančevom, Beogradom činio posebno upravno područje — Upravu grada

KRALJEVINA JUGOSLAVIJA -
PODJELA NA BANOVINE 1929.

0 100 km

Beograda, pod neposrednom ingerencijom Ministarstva unutrašnjih poslova.

Primorska banovina. Na tom su području učinjeni značajni teritorijalni zahvati. Najveći dio Dubrovačke oblasti uključen je u Zetsku banovinu (Crna Gora). Primorska banovina obuhvaćala je dio Bosne i Hercegovine (uglavnom područje zapadne Hercegovine, te bosanske kotareve Travnik, Livno i Duvno), koji prije nije bio u sastavu Kraljevine Dalmacije.

Iznosimo neka opća zapažanja uz podjelu na banovine 1929. godine:

— Znatan dio hrvatskog područja bio je »otuđen« — cijeli Srijem i veliko područje južno od Neretve.

— Kod razgraničenja banovina nisu se poštivale granice Bosne i Hercegovine, kao što je bio slučaj pri podjeli na oblasti 1922. godine.

— U šest banovina razgraničenje je učinjeno tako da se poveća broj srpskog pučanstva i tako stvori srpska većina (osim u Dravskoj, Savskoj i Primorskoj). Tako je u Vrbasku banovinu uključen kotar Dvor (na Uni), izuzeta je zapadna Hercegovina (hrvatsko pučanstvo), Drinska banovina protegnuta je istočno od Drine, Dunavska je od Vojvodine povučena daleko na jug, a Vardarska banovina na sjeveru je obuhvaćala dio srpskog područja.

— Grupiranjem banovina i njihovim granicama vidljivo su naznačene konture Velike Srbije.

Uz spomenutu podjelu na banovine treba još spomenuti i Rješenje ministra unutrašnjih poslova o uspostavljanju okružnih inspektorata (23. listopada 1929), Uredbu o promjenama područja kotareva i općina uslijed određenih banovinskih granica (4. studenoga 1929). Zakon o banskoj upravi (7. studenoga 1929, s izmjenama i dopunama 24. ožujka 1930), Pravilnik o organizaciji i radu banskih vijeća (3. srpnja 1930).

V. Kraljevina Jugoslavija — podjela na banovine 1931. godine

EX LIBRIS

Stjepan Ćosić

Promjene u razgraničenju banovina

Promjene u razgraničenju banovina provedene su Zakonom o izmjenama i dopunama u Zakonu o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja (28. kolovoza 1931). U Savskoj banovini obavljene su ove promjene:

a) Čabar je uključen u Savsku banovinu, a Črnomelj u Dravsku. Prema podjeli 1929. godine, kao što je prije navedeno, bilo je obrnuto.

b) Kotari Vukovar, Vinkovci i Županja izuzeti su iz Drinske banovine i pripojeni Savskoj banovini, a Šid i Srijemska Mitrovica priključeni Dunavskoj banovini. Prema podjeli iz 1929. godine Srijem je bio podijeljen između Drinske i Dunavske banovine, a prema podjeli 1931. godine između Savske i Dunavske banovine.

U Primorskoj banovini učinjene su ove promjene:

a) Izuzet je Travnik, koji je prema podjeli iz 1929. godine bio u sastavu ove banovine.

b) Pripojen je kotar Stolac.

c) Iz primorskog pročelja Zetske banovine izuzet je kotar Korčula (uključen u nju prema podjeli 1929. godine) i pripojen Primorskoj banovini (osim općina Orebić, Kuna, Janjina i Trpanj na Pelješcu).

Razgraničenje provedeno u kolovozu 1931. godine uneseno je u oktroirani Ustav od 3. rujna 1931. godine, što ga je donio kralj Aleksandar, i to neposredno nakon spomenutog razgraničenja. Stanovite izmjene učinjene su uredbama od 14. rujna, 24. listopada i 28. listopada 1931. godine.

Reagiranje političkih stranaka na Ustav od 3. rujna 1931. godine

Kraljevim Ustavom od 3. rujna 1931. godine Kraljevina Jugoslavija formalno je prestala biti apsolutistička monarhija i postala ustavna monarhija. No ona nije bila i parlamentarna, pa to ni u Ustavu nije rečeno. Stvarno, nakon oktroiranog Us-

tava, umjesto otvorenog apsolutizma uveden je prikriveni apsolutizam. Takvo stanje, dakako, nije bilo prihvatljivo za političke stranke, čiji je rad zabranjen 1929. godine. Sve su one, na različite načine, negativno reagirale na nastale promjene. Seljačko-demokratska koalicija na svome tajnom sastanku prihvatila je rezoluciju (7. studenog 1932. godine) poznatu pod nazivom Zagrebačke punktacije. U rezoluciji je, pored ostaloga, bilo rečeno:

»3. Konstatiramo činjenicu, da srbijanska hegemonija, koja se već od početka nametnula Hrvatskoj i svim našim zemljama uopće, s ove strane Drine, Save i Dunava, svojom nespособnošću i pomoću nasilja i nemoralnim metodama, držeći u svojoj ruci svu državnu vlast, djeluje destruktivno uništavajući moralne vrijednosti, sve naše napredne ustanove i tekovine, materijalnu imovinu naroda, pa i njegov duhovni mir. To stanje je postiglo vrhunac pod apsolutističkim režimom od 6. 1. 1929. koji je, pojačavši tu hegemoniju sa svim njenim kobnim posljedicama, još dokinuo građanske i političke slobode.

4. Na temelju ovako teškog iskustva dolazimo do neizbježnog zaključka, da je, vraćajući se na godinu 1918. kao ishodnu tačku, prijeka potreba povesti odlučnu i što bolje organiziranu borbu protiv te hegemonije sa ciljem, da se ona odstrani iz svih naših krajeva tako, da se ukloni odovud svaka vlast i upliv te hegemonije sa svim njenim predstavnicima.

5. Na toj pretpostavci samo može se pristupiti k novom uređenju državne zajednice, koja, ne upuštajući se u ovom času u detaljno razrađivanje te osnove, imat će za načelnu podlogu misao da ta zajednica, isključivši prevlast jednog ili više njenih članova tako, da svaki član u svojoj zemlji kao i svi udruženi u zajedničkom surađivanju u poslovima općeg interesa zajednice, koji će sporazumno utvrditi, budu mogli osigurati i posebne i skupne interese te zajednički napredak i procvat moralnog i materijalnog života naroda srpskog, naroda hrvatskog i naroda slovenačkog. Posebni interesi inojezičnih manjina potpuno će se zajamčiti.«

I sami potpisnici Zagrebačkih punktacija na različite su načine tumačili njihova značenja. Hrvatska seljačka stranka bila

je sklonija tome da se one tumače kao konfederalistički program, a pristaše Svetozara Pribićevića više su bili skloni da ih tumače kao federalistički program. No ni sam tekst Punktacija nije u tom pogledu posve određen. Više su iznošena neka opća načela.

Zagrebačke punktacije naišle su na široki odjek i gotovo sve političke grupacije u Jugoslaviji iznijele su o njima (ili povodom njih) svoja gledišta, odnosno svoju programsku orijentaciju.

Republikanska stranka u Srbiji u svojoj je rezoluciji isticala »da su potpisnici zagrebačke rezolucije stali na pravilno gledište«.

Opozicija u Vojvodini (Srbi) u svojoj rezoluciji (Novosadske punktacije) iskazali su oštru osudu apsolutističkog režima, a o položaju Vojvodine u novom uređenju države ističu: »U budućem uređenju države Vojvodina sa Sremom za sebe traži isti položaj koji će imati ostale pokrajine.«

Zbog svojih gledišta o državnom položaju Vojvodine opozicija u Vojvodini doživjela je oštru kritiku svojih matičnih stranaka u Srbiji.

Zemljoradnička ljevica (ljeвица Zemljoradničke stranke, grupa oko Dragoljuba Jovanovića, pretežno u Srbiji) u svojoj rezoluciji, pored ostalog, konstatira: »Mi smo oduvijek smatrali da zajednica treba da bude takova, da isključuje prevlast jednog člana nad drugim osiguravajući stvarnu ravnopravnost i borili smo se protiv hegemonističkih prohtjeva srbijanskih političara koji su tražili pomagače kod predstavnika hrvatske i prečanske buržoazije za zajedničko eksploatiranje seljačkih masa i u Srbiji i u Hrvatskoj i u ostalim krajevima. Mi danas smatramo, da nacionalni mir i ovu stvarnu ravnopravnost može da osigura samo jedno sporazumno, federativno državno uređenje, na koje se misli u 5. točki rezolucije« (tj. Zagrebačkih punktacija).

Slovenska ljudska stranka (Ljubljanske punktacije) u središte je stavilo pitanje ujedinjenja Slovenaca, koji su bili podi-

jeljeni između tri države (Italija, Jugoslavija, Austrija). O pitanju državnog uređenja rečeno je: »Za ostvarenje ovog ideala potrebno je da mi Slovenci, Hrvati i Srbi po slobodnom sporazumu i na demokratskoj bazi izgradimo državu od ravnopravnih jedinica, od kojih će jedna biti Slovenačka.«

Crnogorski federalisti (Sekula Drljević) u cijelosti su podržali Zagrebačke punktacije.

Jugoslavenska muslimanska organizacija (Sarajevske punktacije) u svojoj je rezoluciji istakla: »U pitanju novog uređenja naše zajedničke države, koje uređenje smatramo središnjim problemom, naše stanovište je poznato, jer je sadržano u našem programu o uređenju države po ravnopravnim političko-historiskim jedinicama sa najširim kompetencijama, prepuštajući zajednici ono, što treba da osigura i zajamči skupne interese.«

»U ovakvom državnom uređenju tražimo za Bosnu i Hercegovinu kao najstariju historičko-političku jedinicu u državi koja je oduvijek i kulturno i socijalno predstavljala jednu individualnu cjelinu, da bude jedna od tih ravnopravnih jedinica.«

Demokratska stranka od svoga stvaranja 1919. godine bila je zagovornik integralnog jugoslavenstva i unitarističke organizacije države. Imala je naglašenu ulogu u donošenju Vidovanskog ustava. U vrijeme Zagrebačkih punktacija opaža se da je ona počela mijenjati stajališta o državnom uređenju. U pismu šefa stranke Ljube Davidovića stranačkim pristašama u povodu Zagrebačkih punktacija, kaže se ovo: »Razlozi demokratije kao i razlozi celishodne uprave zahtevaju širokogrudno izvedenu samoupravu u velikim oblastima koje su prirodnim, saobraćajnim i ekonomskim uslovima i saživljenjem socijalnim upućene na tešnju saradnju. [...] Da se ti uslovi zadovolje, potrebno je državu podeliti na, recimo, sedam, osam ili devet takvih uistinu samoupravnih jedinica.«

Konstatirajući da »položaj kakav je sada u narodu, nameće, pored i iznad takvog samoupravnog uređenja sprovedenog kroz celu državu, još i rešenja van kruga ustanova koje pruža jednostavna država«, u pismu se dalje kaže: »Po sili našeg

podvojenog života u prošlosti, po sili grešenja u sadašnjosti, razvila su se osećanja i za šira samovladanja, šira i prostorno i sadržajno. Tu su sad u pitanju zadovoljenja pogodaba za slobodan razvoj kulturno-istorijskih posebnosti Srba, Hrvata i Slovenaca. Prema tome merilu povlačeni ti širi okviri treba, povezujući po dve ili tri samoupravne oblasti, da zaokruže velike zajednice oko velikih nacionalno-kulturnih centara u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani, i između tih jedinica još i jednu četvrtu, u prelaznoj zoni srpsko-hrvatskoj, u kojoj se nerazdvojno ukrštaju plemena, vere i kulturni uticaji.«

U Davidovićevo pismu nije izričito spomenuta federacija. No imajući na umu njegovu cjelinu, kao i druge sadašnje dokumente te stranke, vidljivo je da su demokrati od svoga prvotnog unitarističko-centralističkog stajališta evoluirali do federalističke koncepcije.

Za razliku od demokrata, **Radikalna stranka**, glavna okosnica unitarističko-centralističke organizacije države, nije mijenjala suštinu svojih stanovišta. I u povodu Zagrebačkih punktacija radikali su se zalagali za »široke samouprave«. Ostali su, dakle, na terenu unitarne države.

Neki političari iz Hrvatske, rukovodeći se idejom integralnog jugoslavenstva, podržavali su kraljev apsolutistički režim u dijelu u kojemu je on imao značiti afirmaciju jugoslavenstva. Oni su sudjelovali i u Skupštini, konstituiranoj nakon objavljivanja oktroiranog Ustava i provođenja režimskih izbora. No i oni uskoro prelaze u opoziciju, konstituirajući se u Skupštini kao **Narodni klub**. I oni su u povodu Zagrebačkih punktacija iznijeli svoja gledišta, iskazujući nezadovoljstvo načinom provođenja politike integralnog jugoslavenstva. U svojoj skupštinskoj deklaraciji založili su se za to »da se sistem unutrašnjeg uređenja postavi na najširu samoupravnu osnovu, vodeći računa o historijsko-političkim individualitetima, sa kompetencijama koje će garantovati jednakost i ravnopravnost te isključiti političko povlašćivanje i gospodarsko izrabljivanje jednakom snagom kako to biva u slučajevima autonomnog ili federativnog uređenja«.

Tomislav Tomljenović u prijelaznom razdoblju do Vidovanskog ustava bio je podoban, odnosno ban Hrvatske i Slavonije. Pripadao je Demokratskoj stranci i podržavao je njezin unitaristički program. S vremenom prelazi u opoziciju. Godine 1933. izradio je svoj nacrt za reorganizaciju Jugoslavije, u kojemu je odstupio od unitarizma. Utvrdio je da je prijašnja državna uprava djelovala samo po volji većeg dijela Srba, te je »donesen prvi centralistički ustav, bezmalo u odsutnosti hrvatske strane, dakle kao neko privremeno rješenje, po nuždi«. Kasnijim ustavnim promjenama »povređeni su krupni narodni interesi i sva demokratska načela«. Zato iskustvo upućuje na reorganizaciju države, »i to po neminovnoj nuždi složenih prilika i posljedicama teškog iskustva, samo na osnovi potpune decentralizacije i u obliku složene države«. U teritorijalnoj podjeli on se izjašnjava za četiri banovine, sa sjedištima u Ljubljani, Zagrebu, Sarajevu i Beogradu.

Godine 1937. objavljen je Nacrt ustava **grupe zagrebačkih intelektualaca**, uglavnom onih koji nisu bili stranački eksponirani, a nekada su mahom pripadali unitarističkoj orijentaciji. Njihova evolucija može se povezati s evolucijom shvaćanja grupe oko spomenute Nove Evrope. U njihovu Nacrtu vidljivo se zastupa federalistička koncepcija, premda to izrijekom nije

rečeno. U pitanju autonomnih jedinica zalagali su se za: 1. Srpsku oblast (predratna Srbija i predratna Crna Gora), 2. Hrvatska oblast (predratna Banska Hrvatska, Dalmacija, Međimurje, 3. Slovenska oblast (Dravska banovina), 4. Bosna i Hercegovina (»predratna teritorija ili približno«), 5. Vojvodina. U obrazloženju takve podjele kaže se: »Sa zaokruženjem prvih triju oblasti bili bi zadovoljeni Srbi, Hrvati i Slovenci. Sa četvrtom oblašću i petom zadovoljili bi se pokrajinski interesi i želje Muslimana, a izbjegao najteži problem diobe Srba i Hrvata.« U obrazloženju se dalje kaže: »Postoje i težnje Crne Gore i Južne Srbije za širokom samoupravom; ali mi smatramo to pitanje čisto internim srpskim pitanjem, koje ne treba da otežava rješenje glavnog problema, koji dolazi na prvo mjesto. Vrijeme i dalje iskustvo pokazati će braći iz srpske oblasti, da li je potrebno i podesno, kada i u kojoj mjeri, zadovoljiti ove težnje.«

U svezi s reagiranjima stranaka, grupa i pojedinaca nakon proglašenja oktobra 1931. godine, odnosno Zagrebačkih punktacija, općenito se može konstatirati: a) svi su osudili apsolutistički šestojanuarski režim, b) pretežni dio (gotovo svi) izjasnio se protiv unitarističkog uređenja države, c) najveći dio izjasnio se za uspostavu povijesnih jedinica u različitim varijantama.

KRALJEVINA JUGOSLAVIJA -
PODJELA NA BANOVINE 1931.

0 100 km

VI. Banovina Hrvatska

Pregovori Cvetković-Maček o novoj teritorijalnoj podjeli Kraljevine Jugoslavije

Početak listopada 1934. godine, prigodom posjeta Francuskoj, u Marseilleu je ubijen kralj Aleksandar. Atentat su organizirali pristaše ustaške organizacije. Vlast je preuzelo Načelnništvo, u kojemu je glavnu ulogu imao knez Pavle Karađorđević. I nakon kraljeve smrti na snazi je ostao njegov ustav iz 1931. godine i sve institucije režima uspostavljenog 1929. godine. No u praksi šestosiječanjski zakoni primjenjivani su elastičnije, kompromisnije. Počele su se obnavljati bivše političke stranke, premda formalno nisu bile odobrene. Poticaj za obnovu njihove aktivnosti osobito su dali prijevremeni parlamentarni izbori u svibnju 1935. godine. Vladajuća stranka (Jugoslavenska nacionalna stranka) iz prethodnog kraljevog režima na tim se izborima raspala.

Vladu je nakon izbora sastavila trojna stranačka koalicija (Radikalna stranka, Jugoslavenska muslimanska organizacija i Slovenska ljudska stranka).

RS, JMO, SJS.

Predsjednik nove vlade postao je Milan Stojadinović. On je nastojao da taktiziranjem i parcijalnim ustupcima smiruje opoziciju, osobito hrvatski nacionalni pokret pod vodstvom Hrvatske seljačke stranke. To je, međutim, imalo samo prividni rezultat.

U vanjskoj politici Stojadinović je nastavio orijentaciju na Njemačku, koju je počeo već kralj Aleksandar. Uskoro je uspostavio suradnju i s Italijom. Sve se više udaljavao od prijašnjih jugoslavenskih saveznika, Velike Britanije i Francuske, što je izazivalo i negodovanje opozicije u Srbiji.

Cilj Stojadinovićeve orijentacije na Njemačku i Italiju bio je, pored ostalog, neutralizacija unutrašnje opozicije, koja je radila protiv integriteta Jugoslavije, kao i ona koja se zalagala za preuređenje zemlje na federalističkoj osnovi.

Nasuprot Stojadinovićevoj orijentaciji u vanjskoj i unutrašnjoj politici, knez Pavle bio je za suzdržljiviju politiku prema osovinskim silama i za kompromis s hrvatskom opozicijom. Da bi se ta politika mogla provoditi, bilo je potrebno ukloniti Stojadinovića. To se i zbilo početkom veljače 1939. godine.

Novu vladu sastavio je Dragiša Cvetković. Njezin osnovni zadatak bio je sporazum s hrvatskom opozicijom.

Prvi dani Cvetkovićeve vlade podudarali su se s događajima koji su otežali međunarodni položaj Jugoslavije. Opominjuće je djelovao raspad Čehoslovačke u ožujku 1939. godine. Početkom travnja talijanske su trupe ušle u Albaniju i time ugrožavale sigurnost Jugoslavije iz tog smjera. Berlin i Rim zahtijevali su od Beograda jasnije iskazivanje naklonosti Osovini. Prevladavalo je uvjerenje da se približava svjetski rat, što je nagovještavalo pogibelj za Jugoslaviju. U takvim su se prilikama i vladajući Beograd i opozicijski Zagreb nastojali što prije sporazumjeti.

Pregovori između Cvetkovića i Mačeka počeli su početkom travnja 1939. godine, i nastavljeni su do sredine tog mjeseca. U prvi plan izbilo je teritorijalno pitanje. Cvetković je predložio spajanje Savske i Primorske banovine, te grada i kotara Dubrovnik, uz manje naknadne promjene, pri cjelovitom preuređenju zemlje. Maček je odgovorio trima protuprijedlozima:

1. Šest povijesnih jedinica, u smislu Rezolucije Seljačko-demokratske koalicije od 1. kolovoza 1928. godine;

2. Hrvatska u ovim granicama: Savska banovina, s pomaknutim istočnim granicama do Šida, zatim kotarevi Brčko, Gradačac i Derventa. Granica bi zatim išla rijekom Savom do Une, Unom do ušća Sane, Sanom do Jajca, Zenice, Visokog, odatle na granicu Primorske banovine, te Dubrovnik, do Herceg-Novog. Ovaj prijedlog bazirao se na pretpostavci da preostali dijelovi Bosne i Hercegovine i Vojvodine budu zasebne jedinice;

3. Ako Bosna i Hercegovina i Vojvodina ne bi bile posebne jedinice, razgraničenje bi bilo izvršeno ovako: od Subotice ravnom linijom na Ilok, odatle na Savu do rijeke Bosne, Bosnom do pod Sarajevo, te odatle na granicu Primorske banovine, pa na Herceg-Novi.

O spajanju Savske i Primorske banovine te priključenju Dubrovnika Hrvatskoj brzo je postignuta suglasnost. Spor je nastao oko Mačekova zahtjeva za Bosanskom krajinom (tzv. Turska Hrvatska).

U tekstu sporazuma od 22. travnja 1939. godine o pitanju teritorija je rečeno: »1. Na osnovu paragrafa 116. Ustava od-

mah izvršiti spajanje Savske i Primorske banovine s gradom i kotarom Dubrovnik u jednu jedinicu pod imenom Banovina Hrvatska. Definitivni pak opseg Banovine Hrvatske odredit će se odlukom naroda putem glasanja u preostalim dijelovima Bosne i Hercegovine, Dalmacije, te Srijema i Vojvodine.«

Namjesništvo nije prihvatilo takvu stilizaciju sporazuma, osobito onu o plebiscitu, naročito u dijelu Dalmacije (Boka kotorska) i Vojvodine. Utvrđena je nova formulacija: »Definitivni pak opseg Banovine Hrvatske odredit će se odlukom naroda putem glasanja u preostalim dijelovima Bosne i Hercegovine, te Srijema.«

Tako je 27. travnja 1939. godine utvrđen tekst sporazuma, koji su Cvetković i Maček smatrali konačnim. Čekalo se samo odobrenje Namjesništva. No ono ga je odbilo odobriti. Bilo je to iz više razloga. Jedan od njih bilo je očekivanje ishoda puta kneza Pavla u Rim i Berlin u svibnju i lipnju, da bi se procijenio utjecaj vanjskih okolnosti na razrješavanje unutrašnje krize. Stoga je u svibnju i lipnju došlo do zastoja u pregovorima. U toj pauzi Cvetković je ponudio novi usmeni prijedlog razgraničenja: 1. Dravska banovina, 2. Savska i Primorska banovina te kotar Dubrovnik, 3. Vrbaska, Zetska i Drinska banovina i 4. Vardarska, Moravska i Dunavska banovina (sa sjedištem u Nišu).

Svoj prijedlog podnijeli su i samostalni demokrati, Mačkovi partneri u Seljačko-demokratskoj koaliciji. Prema njima bile bi stvorene ove jedinice: 1. Slovenija (Dravska banovina), 2. Hrvatska; Savska, Primorska i Vrbaska banovina, uz neke korekture, bez Dubrovnika, dijela Srijema i dijela Vrbasko-banovine. Dalmacija i Vrbaska banovina imale bi određenu autonomiju.

Općenito, samostalci su željeli da teritorij Hrvatske bude što veći (bilo bi više Srba), a nadležnosti hrvatske autonomije što manje (da bi se osigurao jači oslonac na Beograd).

Konačno, 24. kolovoza 1939. Namjesništvo je odobrilo Sporazum Cvetković – Maček i Uredbu o Banovini Hrvatskoj. Ti su akti postali izvršni 26. kolovoza 1939. godine. Bilo je to tjedan dana prije početka drugoga svjetskog rata.

Sporazum Cvetković–Maček imao je političko značenje, bez državopravne snage. Državopravnu snagu imala je Uredba o Banovini Hrvatskoj, koja je pravno razrađivala ono što je utvrđeno političkim sporazumom. Sadržaj Uredbe o Banovini Hrvatskoj razrađen je u nekoliko popratnih uredbi.

Područje Banovine Hrvatske u Sporazumu utvrđen je ovako: »Savska i Primorska banovina, kao i srezovi Dubrovnik, Šid, Ilok, Brčko, Gradačac, Derventa, Travnik i Fojnica, spojiće se u jednu jedinicu koja će se zvati Banovina Hrvatska.

Definitivni opseg Banovine Hrvatske odrediće se prilikom preuređenja države; pri tome će se voditi računa o ekonomskim, geografskim i političkim okolnostima.

Tom prilikom izdvojiće se iz gore navedenih srezova, koji su pripojeni Banovini Hrvatskoj, opštine i sela, koja nemaju hrvatsku većinu.« (U Uredbu je uvršten samo prvi pasus prethodnog teksta.)

U isključivu nadležnost Banovine Hrvatske preneseni su poslovi poljoprivrede, trgovine, industrije, šuma, rudnika, građevina, socijalne politike i narodnog zdravlja, tjelesnog odgoja, pravde, prosvjete i unutrašnje uprave. U nadležnosti Banovine Hrvatske ostali su i poslovi koji su prijašnjim propisima bili u nadležnosti banovina.

U tekstu Sporazuma bile su i ove odredbe:

a) »Definitivne kompetencije Banovine Hrvatske odrediće se prilikom preuređenja države.«

b) »Opseg nadležnosti i položaj Banovine Hrvatske biće zagarantovani i naročitom ustavnom odredbom koja se neće moći menjati bez pristanka ove Banovine.«

Zakonodavnu vlast u Banovini Hrvatskoj imao je Hrvatski sabor, a upravnu vlast ban, kojega imenuje i razrješava kralj, a odgovoran je kralju i Saboru.

Za rješavanje sporova iz nadležnosti centralne vlasti i Banovine Hrvatske ustanovljen je Ustavni sud.

O financijskom položaju Banovine Hrvatske u Uredbi je rečeno: »Banovini Hrvatskoj, da bi mogla uspešno svršavati poslove svoje nadležnosti, ima se obezbediti posebna finansijska samostalnost. Ona se sastoji u samostalnom prikupljanju

određenih prihoda i izvršenju rashoda predviđenih budžetom Banovine.« To je pitanje regulirano posebnom uredbom u ožujku 1940. godine.

Navodimo neke napomene u teritorijalnom opsegu Banovine Hrvatske:

a) U Srijemu je, u odnosu prema podjeli na banovine 1931. godine, granica pomaknuta istočno, na kotareve Šid i Ilok.

b) Granica je prešla Savu i obuhvatila četiri bosanska kotara.

c) U jugoistočnom dijelu Hrvatska je (Primorska banovina) već po upravnoj podjeli 1929/1931. godine obuhvatila dio Bosne i Hercegovine. Sada je to područje prošireno uključivanjem kotara Fojnica, te kotara Travnik, koji je inače već bio uključen u Primorsku banovinu 1929. godine, a izuzet iz nje podjelom 1931. godine.

d) U južnom primorskom dijelu linija je vraćena na podjelu prema oblastima iz 1922. godine. Neum je pak uključen u Banovinu Hrvatsku.

e) Kao što je i u Sporazumu navedeno, teritorijalni opseg Banovine Hrvatske nije definitivno određen, što je odgođeno do definitivnog preuređenja države. Izričito je navedeno da će se iz novopripojenih kotareva (Ilok, Šid, Brčko, Gradačac, Derventa, Travnik, Fojnica) izuzeti općine i sela u kojima Srbi imaju većinu. No to se odnosilo samo na te kotareve, a ne i druge, otprije u sastavu Hrvatske (Savska i Primorska banovina).

U usporedbi sa stanjem 1918. godine, dakle onim što je Hrvatska »unijela« u jugoslavensku državu, promjene su u sljedećem:

a) Izuzet je dio Srijema.

b) Izuzeta je Boka kotorska i područje južnije od nje.

c) Hrvatska se proširila na spomenuti dio Bosne i Hercegovine.

d) U sastav Hrvatske uključeni su Međimurje i Kastav.

e) Granice Hrvatske 1918. godine bile su njene povijesne granice. Granice Banovine Hrvatske pretežno su njene povijes-

ne granice do 1918, a djelomično je primijenjeno etničko načelo i po tome je u Banovinu Hrvatsku uključen i dio bosansko-hercegovačkog teritorija s većinom hrvatskog stanovništva.

Uredba o Banovini Hrvatskoj donesena je na temelju člana 116. oktroiranog Ustava iz 1931. godine. Prema tom članu kralj (Namjesništvo) mogli su u izuzetnim okolnostima poduzimati izvanredne mjere, neovisno o ustavnim i zakonskim propisima. No te su mjere imale privremeni karakter, dok se o njima ne izjasni Narodno predstavništvo. Ovaj postupak nije doveden do kraja. Prema tome, Uredbom o Banovini Hrvatskoj, s drugim popratnim mjerama stvoreno je stanje koje je tek trebalo dovesti do kraja, izjašnjavanjem Narodnog predstavništva.

Uredba o Banovini Hrvatskoj i otvaranje procesa cjelovitog preuređenja države

Uspostavom Banovine Hrvatske otvoren je proces cjelovitog preuređenja države, očevidno u smjeru federalizacije. S obzirom na proces provođenja toga šireg programa, iskristalizirala su se dva različita mišljenja:

a) Vodstvo Hrvatske seljačke stranke zalagalo se za to da se najprije do kraja provede verifikacija položaja Banovine Hrvatske. To je značilo da je najprije trebalo raspisati parlamentarne izbore (te izbore za Hrvatski sabor) i, zatim, pred Narodno predstavništvo podnijeti akte o Banovini Hrvatskoj. U Narodnom predstavništvu bi se u isto vrijeme pokrenulo i pitanje cjelovitog preuređenja države.

b) Zastupnici drugoga mišljenja (stajalište svih političkih grupa u Srbiji, onih na vlasti i onih u opoziciji, Slovenska ljud-

ska stranka i neki drugi činitelji) zahtijevali su da se najprije osnuju druge državnopravne jedinice, a nakon toga raspišu izbori te se pred Narodno predstavništvo iznese program cjelovitog preuređenja države.

Drugo sporno pitanje bio je broj državnopravnih jedinica. Taj je problem bio dvostruke naravi:

a) Slovenska jedinica. S obzirom na tu jedinicu nije bilo spora o teritorijalnom omeđenju. To je bilo područje Dravske banovine. Načelno nije bilo ni spora o položaju te jedinice, jer su se propisi o Banovini Hrvatskoj mogli primijeniti i na ostale banovine (u tom je smislu donesena i posebna uredba), tj. i na Dravsku banovinu. Već su bili projektirani i provedbeni propisi za slovensku jedinicu. Drugim riječima, stvaranje slovenske jedinice moglo se obaviti vrlo brzo. No to nije učinjeno zbog spora oko redoslijeda u preuređenju države, kako smo već spomenuli.

b) Svi politički činitelji u Srbiji, oni na vlasti i oni u opoziciji, zahtijevali su da cijeli prostor istočno od Banovine Hrvatske bude uključen u treću, srpsku jedinicu. Opozicija je inače oštro prigovarala zbog postojećeg opsega Banovine Hrvatske, a posebno zbog mogućnosti da on bude i proširen.

c) Najveći dio Muslimana Bosne i Hercegovine tražio je da ona bude uspostavljena kao posebna jedinica, u svojim povijesnim granicama.

d) U Crnoj Gori su postojala dva gledišta. Jedni su bili za uključivanje Crne Gore u srpsku jedinicu, a drugi su bili za Crnu Goru kao posebnu jedinicu. Bilo je i zahtjeva da se Crna Gora proširi na dio bosansko-hercegovačkog područja.

Spor oko postupka cjelovitog preuređenja države, odnosno oko broja jedinica, bio je prekinut razbijanjem Jugoslavije u travanjskom ratu 1941. godine. Sporovi su nastavljeni i u krugovima jugoslavenske izbjegličke vlade. No, ishod drugoga svjetskog rata donio je drugačija rješenja.

VII. Okupacijska podjela Jugoslavije 1941. godine

Bečka konferencija 20. travnja 1941. godine i podjela teritorija Kraljevine Jugoslavije

Kada je počeo drugi svjetski rat, jugoslavenska vlada (Cvetković – Maček) proglasila je neutralnost. No, položaj Jugoslavije je bio daleko od toga da bude neutralna. Kako je Italija nakon početka drugoga svjetskog rata ostala po strani od ratnih sukoba, iskra rata nije se prenijela na Balkan i Jugoslavija je jedno vrijeme mogla ostati izvan ratnog sukoba. To je odgovaralo i Njemačkoj, jer je ona zbog svojih razloga (privredne eksploatacije, nastojanja da se Jugoslaviju ne dijeli s Italijom) bila zainteresirana da se održi integritet Jugoslavije. No zavisnost Jugoslavije o silama Osovine danomice je povećavana, što je konačno 25. ožujka 1941. godine završilo pristupom Jugoslavije Trojnom paktu.

Dio vojnih krugova, grupe opozicijskih političara, prije svega u Srbiji, uz potporu vanjskih faktora (britanske obavješ-

tajne službe i dr.), ohrabrivani raširenim antiosovinskim raspoloženjem u cijeloj zemlji, izveli su 27. ožujka 1941. godine vojni prevrat, predvođen generalom Dušanom Simovićem. Berlin i Rim shvatili su to kao neoprostiv izazov. S obzirom na daljnje Hitlerove planove (napad na SSSR), slučaj Jugoslavije sile Osovine odlučile su hitno i odlučno skinuti s dnevnog reda. Dok se uoči rata možda i moglo razmišljati u formuli »ni rat ni pakt«, u proljeće 1941. godine dilema je bila: »ili rat ili pakt«. Nakon vojnog prevrata izbora više nije bilo — Jugoslaviji je »ponuđen« izbor bez izbora, nametnut joj je rat. U kratkotrajnom travanjskom ratu (6 – 18. travnja 1941) jugoslavenska vojska je bila razbijena, njezin je najveći dio zarobljen. Vlada je izbjegla u inozemstvo.

Okupacijske sile zaposjele su područje jugoslavenske države, međusobno ga razdijelile, određujući mu različiti status. Ukupno područje Jugoslavije, bez obzira na to kakav su položaj imali pojedini njegovi dijelovi, bilo je podijeljeno u dvije interesne zone — talijansku i njemačku, linijom koja je išla od blizine Samobora i dalje na jugoistok, kako se to vidi na priloženoj karti.

Prve smjernice za podjelu Jugoslavije izdao je Hitler odmah nakon spoznaje o vojnom prevratu u Beogradu. Prema tim smjernicama zatim su izrađivani detaljniji planovi. Na Bečkoj konferenciji (20. travnja 1941. godine) ministri vanjskih poslova Njemačke i Italije te su direktive pretvarali u konkretna rješenja.

1. Sloveniju su međusobno podijelile Italija i Njemačka. Prve direktive o podjeli Slovenije Hitler je izdao 14. travnja 1941. godine. Italija je dobila manji dio, koji je u početku imao status vojno-policijske uprave, a 3. svibnja 1941. godine to je područje dobilo status pridružene provincije, pod nazivom Ljubljanska provincija.

Dio Slovenije pod njemačkom upravom imao je status područja koje se trebalo naknadno priključiti Trećem Reichu, nakon izvršenih priprema. Civilna vlast bila je odijeljena od vojne. Premda, dakle, aneksija još nije bila provedena, u praksi je ličilo kao da je Slovenija sastavni dio Trećeg Reicha, ali i okupacijsko područje.

2. Između Mađarske i Jugoslavije 12. prosinca 1940. zaključen je ugovor o prijateljstvu. Međutim, nekoliko dana nakon napada na Jugoslaviju mađarske su trupe okupirale Prekomurje, Međimurje, Baranju i Bačku. Od travnja do kolovoza 1941. godine na tom je području uvedena vojno-okupacijska uprava. Nakon toga, do sredine prosinca, uvedena je civilna uprava. Mađarski parlament je 16. prosinca 1941. prihvatio Zakon o pripojenju južnih krajeva.

Međimurje je bilo sporno područje između Mađarske i ustaške Nezavisne Države Hrvatske. U jednom razdoblju bilo je riječi o mogućem kompromisu, ako bi se Mađarskoj osigurao carinski prolaz do Sušaka. No ustaškoj je vlasti preostalo da se pomiri s rješenjem koje joj je nametnula Mađarska.

3. Banat su okupirale njemačke snage u prvim danima travanjskog rata. Do sredine lipnja tu je uvedena vojno-okupacijska uprava. Nakon toga prividno je uvedena civilna uprava. Banat je formalno smatran dijelom Srbije, ali su Nijemci i da-

lje imali svoje posebne interese na tom području. U Banatu je bila značajna njemačka narodna skupština, koja je, u prvo vrijeme, tražila svoj posebni političko-teritorijalni status (Slobodna Država Banat).

4. Na spomenutoj Bečkoj konferenciji zaključeno je da će Srbija biti pod njemačkom vojno-okupacijskom upravom u bitno suženim granicama. Nepuna dva tjedna nakon okupacije na tom je području djelovala vojno-okupacijska uprava. Nakon toga počelo je razdoblje civilnog komesarijata (prividno odvajanje civilne vlasti od vojne) s osloncem na domaće kolaboracionističke elemente. Potkraj kolovoza 1941. godine osnovana je civilna vlada Srbije, s generalom M. Nedićem na čelu, koju je imenovao vojno-upravni komandant Srbije. To poigravanje s prividnom državnošću Srbije bilo je u okviru njemačkih planova o poslijeratnom komadanju jugoslavenskog prostora.

5. Istočni dio Makedonije okupirale su njemačke trupe i uspostavile vojno-okupacijsku upravu. Zatim su, na temelju ranijih dogovora, bili pozvani Bugari, da zaposjednu ta područja, zajedno s dijelovima Srbije. Okupirano je područje Bugarska pripojila.

Zapadni dio Makedonije okupirali su Talijani i zatim ga uključili u teritorij Velike Albanije.

6. U dogovorima Rima i Berlina Crna Gora je smatrana talijanskom interesnom sferom. Talijanska okupacijska vlast uvela je civilnu vlast s osloncem na snage koje su bile nezadovoljne s dokidanjem crnogorske individualnosti u monarhističkoj Jugoslaviji. Dio Crne Gore priključen je Velikoj Albaniji. Italija je anektirala Boku kotorsku, koja je zajedno s Konavlima činila jedinstveno upravno područje Guvernerata Dalmacije.

U aranžmanu talijanskih vlasti tzv. Crnogorski sabor je, 12. srpnja 1941. godine, proglasio otcjepljenje Crne Gore od Jugoslavije i njenu samostalnost, u uskoj državnoj vezi s Italijom.

Rimski ugovori 18. svibnja 1941. godine i granice Nezavisne Države Hrvatske

Nakon puča generala Simovića Berlin i Rim neodgodivo su odlučili razbiti Jugoslaviju. Time je ujedno bio i otvoren sukob između Berlina i Rima oko plijena na tom području. Najosjetljivije je bilo područje Hrvatske (i Slovenije). Berlin se morao držati podalje od toga područja ako je želio da mu Rim i dalje bude saveznički partner.

Hitler je pokušao izigrati Mussolinija. Planirao je da hrvatsku nezavisnost proglasi Vladko Maček, vođa Hrvatske seljačke stranke. Time bi se, gledano sa stajališta Berlina, postigla dva cilja: a) onemogućio bi se tako talijanski eksponent ustaški poglavnik Pavelić, i b) vlast bi preuzela stranka koja je imala izrazitu političku nadmoć nad malobrojnog ustaškom skupinom, čime bi se postigla veća stabilnost novostvorenog režima. Taj plan Berlina propao je, jer Maček nije bio spreman preuzeti položaj eksponenta okupacijske vlasti.

Hitler je bio spreman staviti hrvatsku državu pod okrilje Mađarske, da bi tako potisnuo Italiju, a pridobio Mađarsku. Ni taj plan nije uspio. Konačno je 10. travnja u njemačkom aranžmanu, bivši austrougarski pukovnik Slavko Kvaternik, u ime ustaškog poglavnika A. Pavelića, koji se tada još nalazio u Italiji, proglasio Nezavisnu Državu Hrvatsku. Pavelić je nakon toga s oko 250 svojih sljedbenika krenuo prema Zagrebu.

Antagonizam Njemačke i Italije oko NDH nastavljen je i produbljan. Formalno je izgledalo da je ona pod većim utjecajem Italije. Na to su upućivali i tzv. Rimski ugovori (18. svibnja 1941) kojima je reguliran dugoročni odnos Italije i NDH (tada nazivana i Kraljevina Hrvatska). Od ovih ugovora napose su važna tri:

1. Ugovor o određivanju granica između Kraljevine Italije i Kraljevine Hrvatske. Tim je ugovorom Italiji ustupljen najveći dio jadranskoga obalnog područja i dijela obalne unutrašnjosti. Od dijela toga prostora uspostavljen je Guvernerat

Dalmacija, sa sjedištem u Zadru. Dio teritorija koji je Italija anektirala poznat je kao Prva zona.

2. Sporazumom o vojničkim pitanjima, koja su se odnosila na jadransko primorsko područje NDH se obvezala da na svojem obalnom i priobalnom području neće graditi nikakve vojne objekte, neće držati ratnu mornaricu, osim za policijske poslove i poslove financijske kontrole. Ova zona poznata je kao Druga zona. Područje od unutrašnjosti linije te zone do talijansko-njemačke demarkacijske linije bila je Treća zona.

3. Ugovorom o jamstvu i suradnji Italije i Hrvatske Italiji je pripalo 25. godišnje jamstvo za političku nezavisnost Hrvatske i njenu teritorijalnu cjelovitost. NDH se obvezala da neće sklapati međunarodne sporazume koji bi bili u protivnosti sa spomenutim jamstvom. Hrvatska se obvezala da će koristiti iskustva talijanske vojske za ustrojstvo i izobrazbu svoje vojske.

Talijanskom princu vojvodi od Spoleta ponuđena je hrvatska kraljevska kruna.

U srpnju 1941. godine utvrđena je zapadna granica NDH, prema Ljubljanskoj provinciji.

Još prije razgraničenja prema Italiji, dogovorena je granica s Trećim Reichom (13. svibnja 1941). Zapravo je riječ o rješenju koje je odredio Berlin. Granica je na ovom sektoru išla uglavnom linijom ranijih granica Kraljevine Hrvatske i Slavonije i austrijskih krunovina Kranjske i Štajerske. NDH je ovu granicu ratificirala 27. lipnja 1941. godine.

U svezi sa Sandžakom nastao je spor između Nijemaca, Talijana i ustaške vlasti, koja je tražila to područje s obrazloženjem da tu pretežno žive muslimani, koji su smatrani Hrvatima. Početkom srpnja 1941. godine ustaška je vlast odustala od zahtjeva za Sandžakom.

Sporazumom od 27. listopada 1941. godine između Italije i NDH granica u dijelu prema Crnoj Gori utvrđena je uglavnom prema stanju kakvo je na tom području bilo 1914. godine.

Uz Hitlerovu suglasnost poglavnik Pavelić je početkom lipnja 1941. godine odredio istočnu granicu NDH, tj. onu prema okupiranoj Srbiji. Pritom se kao posebni problem pojavilo pi-

tanje Zemuna. Naime, vojni komandant Srbije tražio je (zbog gospodarskih, prometnih i drugih razloga) da Zemun, s manjim okolnim područjem, ostane pod ingerencijom njemačkog komandanta. U političkom smislu Zemun se smatrao dijelom NDH. Početkom listopada 1941. godine to je područje u cjelini predano NDH, koja se obvezala na neke gospodarske ustupke Nijemcima.

Njemačka i Italija, pod čijim je okriljem i nastala NDH, odmah su je diplomatski priznale. Učinio je to i jedan dio zemalja koje su ovisile o Njemačkoj i Italiji, pretežno kao članice Trojnog pakta i Antikominternog pakta. Tako su je priznale Slovačka, Bugarska, Rumunjska, Japan, Španjolska, Nacionalna Kina, Finska, Danska, Mandžurija. NDH se priključila Trojnom paktu i Antikominternom paktu.

OKUPACIJSKA PODJELA JUGOSLAVIJE 1941.

	pod izravnom kontrolom Njemačke		pripojeno Bugarskoj
	anektirana Italija
Crna Gora		pripojeno Mađarskoj
	pripojeno Velikoj Albaniji		Nezavisna Država Hrvatska

0 100 km

VIII. Socijalistička Jugoslavija

Temeljne odrednice unutrašnjih granica poslijeratne Jugoslavije

Narodnooslobodilački pokret u organizaciji Komunističke partije, nije, dakako, priznavao okupacijsku podjelu u Jugoslaviji. Vojno-političku organizaciju utvrđivao je prema svojim načelima, uzimajući okupacijsku podjelu samo periferno, sporičino i prije svega u aktualne vojnooperacijske ciljeve.

Unutrašnje granice poslijeratne Jugoslavije ponekad se označavaju kao AVNOJ-evske. Neki ih tako nazivaju u znak odobravanja, u pozitivnom smislu. Drugi to čine u znak osude, odbacivanja, u negativnom smislu. A kad je riječ o AVNOJ-evskim granicama, treba na umu imati sljedeće:

1. AVNOJ-evske granice imale su svoju osnovnu dimenziju i prije nego što je AVNOJ uopće osnovan. One su postojale kao načelo prema kojemu je provedena globalna struktura vojno-političke organizacije NOP-a. Tako su od prvih mjeseci oružane borbe postojali centralni i pokrajinski organi. Na čelu

vojne organizacije nalazio se Vrhovni štab za cijelu Jugoslaviju. Glavni su štabovi postojali u pojedinim pokrajinama. Slična je bila struktura organizacije Komunističke partije Jugoslavije, u ovom slučaju naslijeđena iz predratne Jugoslavije. Takvo je stanje uglavnom bilo (naslijeđeno ili stvoreno u ratnim danima) i kad je riječ o nekim drugim organizacijama NOP-a (organizacija omladine, žena i sl.).

Narodnooslobodilački pokret nije, dakle, od početka rata, stvarao nikakvu novu teritorijalnu podjelu. On je svoju organizaciju samo podesio prema naslijeđenim povijesnim pokrajinama, uzimajući ih, još i prije rata, kao osnovu svoje federalističke koncepcije, i u ratu, kao osnovicu svoje vojno-teritorijalne, političke i državno-pravne koncepcije.

A ta je osnova, kao što smo ranije naveli, bila načelno polazište i više drugih građanskih stranaka, grupacija i pojedinaca. NOP, u tom pogledu nije stvorio ništa novoga, već je samo od toga pošao, tj. respektirao je povijest.

2. AVNOJ (bilo na prvom zasjedanju, u studenom 1942. godine, bilo na drugome, u studenom 1943. godine) nije ut-

vrđio nikakve granice. Na njegovom drugom zasjedanju samo je i formalno potvrđeno načelo po kojemu se dotada zasnivala praksa vojno-političke organizacije NOP-a. Nakon što ju je prihvatio AVNOJ, kao najviše zakonodavno tijelo, postala je i temelj državno-pravne organizacije. U odluci o izgradnji Jugoslavije na federativnom načelu, pored ostalog, rečeno je: »Da bi se ostvario princip suverenosti naroda Jugoslavije, da bi Jugoslavija predstavljala istinsku domovinu svih svojih naroda i da nikada više ne bi postala domenom bilo koje hegemonističke klike, Jugoslavija se izgrađuje i izgraditi će se na federativnom principu, koji će obezbediti punu ravnopravnost Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca i Crnogoraca, odnosno naroda Srbije, Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Crne Gore, i Bosne i Hercegovine.« Dalje se konstatira da su već tada, u tijeku rata, u skladu s ostvarivanjem spomenutog načela postojala zemaljska antifašistička vijeća spomenutih pokrajina, te Sandžaka.

U gornjoj odluci riječ je o tri kriterija:

- a) pet nacija,
- b) šest odnosno sedam pokrajina,
- c) načelo ravnopravnosti naroda (među pokrajinama i unutar njih).

Dakle, tada uopće nije bilo riječi o granicama, no, one su se ipak općenito podrazumijevale navođenjem pojedinih jedinica, za koje se, kao poznate povijesne pokrajine, u načelu znalo koja područja obuhvaćaju.

3. Pitanje neposrednoga teritorijalnog razgraničenja općenito nije razmatrano ni nakon II. zasjedanja AVNOJ-a. No, kada je rat ušao u završnu etapu, kada se, nakon oslobođenja istočnih dijelova zemlje, s Beogradom kao glavnim gradom, počelo određivanje raditi na posljernatnoj organizaciji Jugoslavije, neposrednije se nametnulo i pitanje unutrašnjeg razgraničenja. No, kao što će se vidjeti, ni u toj etapi AVNOJ nije imao naročitu neposrednu ulogu, osim određivanja općih smjernica. Malo određeniju ulogu pri razgraničenju između Hrvatske i Vojvodine (Srbije) imalo je Predsjedništvo AVNOJ-a.

Hrvatske granice

Ovdje nas, kao i dosada, zanimaju prije svega granice Hrvatske. Razmotrit ćemo ih u svim dimenzijama.

Razgraničenje sa Srbijom. Hrvatske su granice sa Srbijom relativno kratke, najkraće poslije onih s Crnom Gorom. No, unatoč njihovoj kratkoći, problemi s njima su najslženiji, napose kada je riječ o Srijemu, određenije, o zapadnom Srijemu ili istočnoj Slavoniji, kako se uobičajeno naziva isto područje.

Prisjetimo se da je granica na tom području, sve do pred Beograd, uspostavljena još 1699/1718. godine, dakle prije nego što se srpska država, nakon četiri stoljeća turske vlasti, počela obnavljati. Nakon stvaranja jugoslavenske države 1918. godine granica je tu, u sklopu različitih unutrašnjih podjela, stalno mijenjana.

Spomenut ćemo nekoliko činjenica koje ukazuju na prilike na tom dijelu hrvatske granice koje su, na ovaj ili onaj način, utjecale na razgraničenje 1945. godine.

1. Područje Srijema je nakon stvaranja jugoslavenske države bilo podložno stalnim etničkim mijenama. Između dva svjetska rata kolonizacija (i različita administrativna razgraničenja) trebala su poslužiti za što veću srbizaciju toga prostora. U drugom svjetskom ratu Srijem je, kao što smo spomenuli, bio pod ustaškom vlašću, koja je mijenjala etničku sliku tog područja bilo progonom srpskog stanovništva, bilo doseljavanjem manjeg broja hrvatskog pučanstva. Partizanske su vlasti potkraj rata frontalno potisnule brojnu njemačku nacionalnu skupinu, primorale je da se iseli kao i u Vojvodini. Tako je još u tijeku rata otvoren prostor za nove doseljenike, što je uvelike ostvareno neposredno nakon rata, kada je počela jača slavenizacija toga prostora, a unutar nje izrazito jaka srbizacija.

2. U vojnopoličkoj organizaciji partizanskog pokreta mijenjao se status Srijema. On je u početnoj godini rata bio pod

nadležnošću partizanske organizacije u Vojvodini. No, ona se uskoro našla u teškoj situaciji i gotovo se potpuno osula. Početkom 1942. godine vrhovno partizansko vodstvo osnovalo je operativne zone (kao vojnooperacijske organizacijske jedinice). Slavonija je činila tzv. III. operativnu zonu. U nju je bio uključen i Srijem (do Beograda). To je područje i u partijsko-političkom životu bilo u nadležnosti organa NOP-a Hrvatske. Štab III. operativne zone postojao je do sredine svibnja 1943. godine, kada je osnovan Štab korpusa za Slavoniju. U to vrijeme obnavljan je partizanski pokret u Vojvodini. Početkom srpnja 1943. godine osnovan je Glavni štab Vojvodine. Po Titovoj inicijativi, pod ingerencijom toga Štaba bio je cijeli Srijem, istočno od linije Vukovar — Vinkovci — Županja, kako je stajalo u Titovoj direktivi.

Između vojnopolitičkog vodstva partizanskih pokreta u Vojvodini i Hrvatskoj nastale su nesuglasice o tome kako tu liniju treba tumačiti. Uostalom, već su prije, a naročito nakon toga, te nesuglasice bile vidljive.

Bilo bi netočno zaključiti da je stavljanjem Srijema pod vojnu i partijsku ingerenciju partizanskog pokreta u Vojvodini bilo izvršeno (ili prejudicirano) razgraničenje između Hrvatske i Vojvodine (Srbije). Uostalom, tada se još nije ni znalo kakav će status u državnoj organizaciji imati Vojvodina. Sličnih vojnopolitičkih preklapanja u partizanskoj organizaciji bilo je i u drugim područjima, s promjenjivim rješenjima. No ipak je, u spomenutom slučaju, vojvođansko partizansko vodstvo u takvom rješenju željelo vidjeti prejudiciranje teritorijalnog razgraničenja poslije rata. Takve su želje to jasnije iskazivane što se više približavao kraj rata.

3. Vojnopolitičko vodstvo partizanskog pokreta u Vojvodini konstantno je i dosljedno u svojoj organizaciji povezivalo Srijem s Vojvodinom smatrajući ga, dakle, njezinim sastavnim dijelom. Zna se, međutim, da za to nije bilo povijesne osnove. Dio Srijema samo je nakratko, za vrijeme burne 1848. godine, bio uključen u Vojvodinu, koja je i sama uskoro prestala postojati kao srpska autonomija. Taj dio Srijema bio je, kao što

je poznato, 1861. godine vraćen u hrvatske državne granice. U jugoslavenskoj je državi nakon podjele na banovine samo dio Srijema bio uključen u Dunavsku banovinu. Ona, međutim, nije bila identična s Vojvodinom, nego znatno proširena.

4. Iz raspoložive dokumentacije vidljivo je da je u tijeku rata, a osobito pri njegovu kraju, i nakon njega, na prostorima Vojvodine i Srijema iskazivano antihrvatsko raspoloženje, koje je poprimalo gotovo frontalne ekskluzivističke razmjere. Primjetna je, naime, bila tendencija da se krivica za ustašku politiku prebaci na sav hrvatski narod. Ekskluzivističko raspoloženje iskazivano je osobito prema njemačkoj nacionalnoj skupini, a možda samo nešto blaže prema Mađarima. Takva atmosfera pogodovala je tendencijama srbizacije toga prostora.

5. Još u prijeratnoj politici KPJ uzimana je u obzir posebnost Vojvodine, a tako je bilo i u ratu. Iz toga se razabiralo da Vojvodina i u državno-političkom položaju treba imati neki zasebni položaj. Zanimljivo je, međutim, da ona nije spominjana na Drugom zasjedanju AVNOJ-a, kao npr. Sandžak. Vjerojatno je najviše rukovodstvo oslobodilačkog pokreta namjerno izbjegavalo da se, dok traje rat, određenije govori o tome kakav će biti državno-pravni položaj Vojvodine, i to zbog više razloga. Poseban položaj Vojvodine, napose zamisao da bi ona bila ravnopravna s drugim pokrajinama, sigurno nije mogao naići na odobravanje u Srbiji. Određeniji nagovještaj o poslijeratnom položaju Vojvodine mogao je poticati trvenja u višenacionalnoj Vojvodini, osobito ona srpsko-hrvatska, što je moglo utjecati na razvoj oslobodilačkog pokreta.

Partizansko vodstvo Vojvodine bilo je agilnije u nastojanju da se položaj Vojvodine što prije definira i učvrsti. Oslobođenje istočnih dijelova zemlje i proces konstituiranja saveznih državnih organa i državnih organa Srbije ubrzao je i proces definiranja položaja Vojvodine.

Možda je prvo određenije spominjanje unutrašnjih granica Jugoslavije vezano za sjednicu Predsjedništva AVNOJ-a 24. veljače 1945. godine. Na toj se sjednici, naime, raspravljalo o

utvrđivanju proporcionalnog zastupstva federalnih jedinica u AVNOJ-u. U stavu, koji je iznio sekretar Predsjedništva — Mile Peruničić, rečeno je: »Slovenija je uzeta u granicama bivše Dravske banovine; Hrvatska u granicama bivše Savske banovine sa 13 srezova bivše Primorske banovine i Dubrovačkim srezom iz bivše Zetske banovine; Bosna i Hercegovina u granicama određenim Berlinskim ugovorom [1878]; Srbija u granicama pre Balkanskog rata sa srezovima uzetim od Bugarske Versajskim mirom; Makedonija — jugoslavenska teritorija južno od Kačanika i Ristovca; Crna Gora u granicama pre Balkanskog rata sa Beranskim i Kotorskim srezom, Plavom i Gusinje.«

Pokrajinska konferencija KPJ za Vojvodinu i Glavni narodnooslobodilački odbor za Vojvodinu izjasnili su se u travnju 1945. za uključenje autonomne Vojvodine u federalnu Srbiju. Time se neposredno nametnulo i pitanje utvrđivanja njezinih granica. O tome je, koliko je poznato, najprije raspravljao Politbiro CK KPJ na sjednici 11. lipnja 1945. godine. Tada je predložena petočlana komisija s M. Đilasom na čelu, imala da predloži razgraničenje između Hrvatske i Vojvodine. Istu je Komisiju, kao svoju, 19. lipnja, imenovalo i Predsjedništvo AVNOJ-a.

Komisija je obišla teren, susrela se s predstavnicima lokalnih vlasti, političkih organizacija i nacionalnosti, te o svojem nalazu i prijedlozima podnijela izvještaj. O izvještaju je raspravljao Politbiro CK KPJ na sjednici od 26. lipnja 1945. godine. Nakon toga Komisija je 1. srpnja podnijela izvještaj Predsjedništvu AVNOJ-a, koje ga je 10. srpnja dostavilo Predsjedništvu Ministarskog savjeta.

Đilasova komisija predložila je liniju razgraničenja između Vojvodine i Hrvatske. Komisija je u obrazloženju svoga prijedloga navela sljedeće:

»1. Sporne teritorije između Hrvatske i Vojvodine jesu:

a) srezovi: Subotica, Sombor, Apatin, Odžaci — severno i severoistočno od reke Dunava (Bačka);

b) srezovi: Vukovar, Šid i Ilok — jugo-zapadno i južno od reke Dunav (Srem).

2. Što se tiče teritorije pod a), komisija je došla do sledećih zaključaka:

Srez Subotica naseljen je u ogromnoj većini Hrvatima. Srez Sombor od slovenskih manjina ima relativnu (neznatnu) većinu Srba i to raspoređenu tako — da Srbi imaju većinu u gradu Somboru, a Hrvati na selima. Relativnu većinu od svih nacionalnosti danas imaju Mađari, a ranije su imali Njemci. U apatinskom srezu relativnu većinu od slovenskog življa imaju Hrvati, a u čitavom srezu od svih nacionalnosti danas Mađari, ranije Njemci. U srezu Odžaci relativnu većinu imaju Slovaci, zatim Srbi, a u čitavom srezu od svih nacionalnosti Mađari, a ranije Njemci.

Iako je srez Subotica u apsolutnoj većini naseljen kompaktnim hrvatskim stanovništvom, komisija nije mogla doći do zaključka da bi sjeverno od grada Sombora mogao da se uspostavi jedan pojas koji bi zajedno sa gradom Suboticom pripadao Hrvatskoj. Taj pojas bi bio jedna neprirodna tvorevina, koja, iako bi imala ogromnu većinu Hrvata, ne bi bila cjelovito povezana, a Suboticu, kao krupni privredni i kulturni centar, pretvorila bi u periferni grad, čije komunikacije i čitav privredni život struje na jug, a ne na zapad. Uključenje svih pomenutih srezova u Hrvatsku ne dolazi u obzir iz prostog razloga, što u nekim od tih srezova Srbi imaju relativnu (od slovenskog življa) većinu. Zato je komisija smatrala da čitava ova teritorija treba da ostane Vojvodini. Razumije se, ako bi se ova teritorija proširila na sjever preko stare jugoslovensko-mađarske granice i uključila u sebe i Hrvate u prostoru Bajе, koji se sada nalazi u Mađarskoj pitanje bi se moralo ponovo uzeti u pretres. Prema tome je pitanje razgraničenja na tome prostoru, sem ostalog, usko povezano sa pitanjem definitivnog utvrđivanja granica Jugoslavije na mirovnim i drugim konferencijama.«

U svezi s razgraničenjem u Srijemu u obrazloženju Komisije piše: »Ranija teritorija vukovarskog sreza, od slovenskog stanovništva, imala je u sebi većinu Srba. U toku rata, sa razvitkom samog ustanka, ovaj srez je razdvojen u dva dijela i to tako da je sjeverni dio, neposredno na sever i zapad od Vuko-

vara, zajedno sa selima Bogdanovci, Marinci, Petrovci, Cerić i fabričkim naseljima i selom Borovo pripao Hrvatskoj; južni deo sreza, zajedno sa selima iz vinkovačkog sreza — Mirkovci, Novi Jankovci, Slakovci, Orolik, Komletinci, Nijemci, Donje Novo Selo, Podgrađe, pripao je Vojvodini. Karakteristično je da danas postoje dva vukovarska sreza (kotara) — jedan (sjeverni dio) u Hrvatskoj a drugi (južni dio) u Vojvodini, od kojih je onaj u Hrvatskoj sa relativnom većinom Srba, a onaj u Vojvodini sa relativnom većinom Hrvata. Važno je istaći da je predratni vukovarski srez, očevidno, jedna veštačka tvorevina, namjerno načinjena, da bi se dobila relativna većina Srba, ne vodeći računa ni o nacionalnim, ni privrednim, ni geografskim uslovima. Ako se pogleda čitav prostor od Vinkovaca i Vukovara do Šida, onda on predstavlja jedan pojas hrvatskog stanovništva, sa relativno malim brojem Srba, tako da je sjeverni dio vukovarskog sreza (današnji vukovarski kotar u osječkom okrugu) izolovana srpska oaza u Hrvatskoj. Zato je komisija smatrala, da na ovom prostoru i granica treba da bude istočno od pomenutog hrvatskog pojasa, tj. između Šida i Vukovara, selima koja su već pomenuta.«

U obrazloženju se nastavlja: »Što se tiče iločkog sreza, iako zapadna sela Šarengrad i Ljuba, kao i grad Ilok, imaju ogromnu većinu Hrvata, a istočna sela Neštin, Susek, Banoštor i dr. ogromnu srpsku većinu, komisija je smatrala da zasada ne bi ovaj srez trebalo cijepati na dva dijela, nego ga ostaviti u sadašnjem sastavu, s tim da bi pripao Vojvodini. Srez inače, uzet u cjelini, ima relativnu većinu Srba. Ilok je grad i pristanište na Dunavu i njegovo pripojenje Hrvatskoj zasada bi, zbog daljine administrativnih veza, otežalo njegov razvitak. Poslije sređivanja vlasti, s jedne i s druge strane granice, koju predlaže komisija, moglo bi se postaviti pitanje priključenja Hrvatskoj današnjih sela iločkog sreza, kao i grada Iloka. Sada bi to moglo izazvati izvjesne teškoće, to utoliko pre što prilike tamo nisu sređene. Uzimajući u obzir sve te razlike, a naročito ekonomske, komisija smatra, da kao privremeno rešenje treba uzeti da iločki srez u svom sadašnjem sastavu, koji odgovara predratnom, ostane u sastavu Vojvodine.«

U organima NOP-a u Vojvodini prevladavalo je mišljenje da Baranja treba biti uključena u Hrvatsku. To je bilo gledište i Đilasove komisije. U njezinu je prijedlogu stajalo: »Srezovi Batina i Darda, uzeti zajedno, imaju, od slovenskih manjina, relativnu većinu Hrvata. Oba ova sreza, ekonomski i privredno, naginju ka zapadu. Prema tome i ekonomski i nacionalni razlozi, zahtevaju da oba ova sreza uđu u sastav federalne Hrvatske i iziđu iz Vojvodine, u kojoj se sada nalaze.«

Kao što je navedeno, Đilasova je komisija u spomenutom izvještaju od 1. srpnja 1945. predložila da kotar Ilok privremeno ostane u Vojvodini. No, iz drugih je dokumenata vidljivo da se 1. rujna 1945. godine Ilok već nalazio u kotaru Vukovar, kojemu su iz iločkog kotara pripojeni još Šarengrad i Mohovo. Drugi dijelovi iločkog kotara pripojeni su kotaru Vinkovci, odnosno kotaru Šid.

U odluci Predsjedništva AVNOJ-a rečeno je da je spomenuta Komisija osnovana »za izradu predloga za utvrđivanje granice između Vojvodine i Hrvatske«. Takva je formulacija i u punomoći koju je isto Predsjedništvo izdalo Đilasu za njegov rad na terenu. Komisija je pak predložila privremeno rješenje: »Ovo razgraničenje se može, po mišljenju komisije, smatrati samo privremenim, do rešenja kompetentnih tela, koja će biti nadležna za definitivno razgraničenje između federalnih jedinica. Sada je ono, u svakom slučaju, potrebno radi olakšanja političke situacije na tom prostoru, obezbeđenje lakšeg funkcionisanja vlasti i bržeg i povoljnijeg razvitka ekonomskog života.«

Konstataciju da je riječ o privremenom razgraničenju neki i danas smatraju tobožnjim argumentom za neobveznost toga razgraničenja. Kako stoji s tim pitanjem?

1. Spomenuti prijedlog Komisije (i druge konstatacije) da je riječ o privremenom razgraničenju ni u kojem slučaju sam za sebe ne znači da konačno rješenje može ići isključivo u korist Srbije. Iz samog prijedloga Komisije vidljivo je da su korekture bile moguće i u korist Hrvatske.

2. AVNOJ je 10. kolovoza 1945. prihvatio odluku o priključenju autonomne Vojvodine federalnoj Srbiji, a na temelju

prijedloga Prve skupštine poslanika naroda Vojvodine od 31. srpnja 1945. Bilo je to vrijeme kada je bio poznat prijedlog o razgraničenju Vojvodine i Hrvatske. Dodajmo i to da je riječ o AVNOJ-u proširenom građanskim političarima, na temelju ranije preporuke savezničke konferencije iz Jalte.

3. Ministarstvo za Konstituantu obratilo se 20. kolovoza 1945. federalnim jedinicama cirkularom u kojem stoji da je do donošenja ustava potrebno provesti administrativno-političku podjelu zemlje, te se s tim u svezi traže podaci o okruzima, kotarevima, gradskim i mjesnim odborima, s objašnjenjem da li je ta podjela konačna ili se predviđaju i nova rješenja. U cirkularu se konstatira da među pojedinim republikama postoje neriješena teritorijalna pitanja, pa se u svezi s tim od federalnih jedinica zahtijeva da što prije iznese upute svoja obrazložena mišljenja i prijedloge.

Iz cirkulara se vidi da su federalne jedinice imale mogućnost prigovora na teritorijalna razgraničenja. Nije poznato da je Srbija postavila primjedbe s obzirom na konstatacije o privremenosti razgraničenja.

4. Prvog rujna 1945. godine Skupština Srbije donijela je Zakon o administrativnoj podjeli Srbije, u kojemu je naznačila svoja područja (nabrojani su okruzi te Autonomna pokrajina Vojvodina i Autonomna kosovsko-metohijska oblast).

Istoga je dana donesen Zakon o ustanovljenju i ustrojstvu Autonomne pokrajine Vojvodine, u kojemu su nabrojani okruzi Vojvodine, pri čemu se dodaje: »Granice Autonomne pokrajine Vojvodine prema federalnoj Hrvatskoj utvrđuju se privremeno na osnovu predloga naročite komisije AVNOJ-a. Ova granica ide rekom Dunavom od mađarske granice do Iloka, prelazi preko Dunava ostavljajući Ilok, Šarengrad i Mohovo u Hrvatskoj i ide na jug ostavljajući atara sela sadašnjeg Šidskog sreza: Opatovac, Lovas, Tovarnik, Podgrađe, Adaševci, Lipovac, Strošinci i Jamena Hrvatskoj, a varoš Šid i sela Ilinci, Mala Vašica, Batrovci, Morović Vojvodini.« Današnja granica uz Dunav povučena je na temelju katastarskog razgraničenja dviju susjednih općina — Belog Manastira i Sombora.

5. U prvom poslijeratnom ustavu Jugoslavije (31. siječnja

1946.) u članku 12. stoji: »Razgraničenje teritorija narodnih republika vrši Narodna skupština FNRJ.

Granice narodne republike ne mogu se mijenjati bez njezina pristanka.«

6. Generalni sekretarijat vlade FNRJ uputio je 15. svibnja 1946. godine svim republikama ovaj cirkular:

»Ustavom Federativne Narodne Republike Jugoslavije (čl. 12) predviđeno je teritorijalno razgraničenje narodnih republika. Kako pomenuto razgraničenje nije vezano za rok, ipak je potrebno što pre izvršiti eventualne korekcije, jer će se na taj način otkloniti nesporazumi i eventualni sporovi.

Stoga se molite da nam što pre dostavite Vaše eventualne predloge o izmenama u razgraničenju.

Predlozi moraju biti detaljno obrazloženi sadržavajući u sebi nacionalni sastav traženog mesta, njegovu ekonomsku povezanost i motive zašto se traži promena.

Uz predlog priložite i kartu Vaše Republike u kojoj pored dosadašnjih granica unesite i predloge o izmenama u razgraničenju.

Ovaj se predlog odnosi samo na unutrašnje granice između republika i ne obuhvata onaj deo granica republika koje su istovremeno i današnje granice prema susednim zemljama.«

U to vrijeme bio je u tijeku postupak za pripojenje sela Babska-Novak, koje se nalazilo u kotaru Šid. U njemu je živjelo pretežno hrvatsko pučanstvo. Mještani su još godinu prije toga postavili zahtjev za pripojenje tog područja kotaru Vukovar.

Okružni narodnooslobodilački odbor Osijek, u čijem su sastavu bili granični kotari prema Srbiji, Batina, Beli Manastir, Osijek i Vukovar, izvještavao je da, osim sela Babska-Novak, nema prijedloga za promjenom granica.

Mještani sela Jamena, s većinom srpskog stanovništva, koje je do oslobođenja bilo u kotaru Šid, a nakon toga pripojeno kotaru Županja, početkom studenoga 1946. godine zatražilo je vraćanje u kotar Šid, što je i ostvareno.

g) U čl. 3. prvog Ustava NR Srbije donesenog siječnja 1947. godine naznačen je njezin teritorij: nabrojani su okruzi,

te Autonomna pokrajina Vojvodina i Autonomna Kosovsko-metohijska oblast.

U čl. 12. stoji: »Granice Narodne Republike Srbije ne mogu se menjati bez njenog pristanka.«

U čl. 159. navodi se: »Danom stupanja Ustava NRS na snagu ukidaju se svi zakoni i pravni propisi protivni Ustavu.«

Iz svega toga se vidi da je najviši državni organ Srbije prihvatio razgraničenje s Hrvatskom i da više nije bilo riječi o privremenom razgraničenju u Vojvodini, nego su te granice postale konačne.

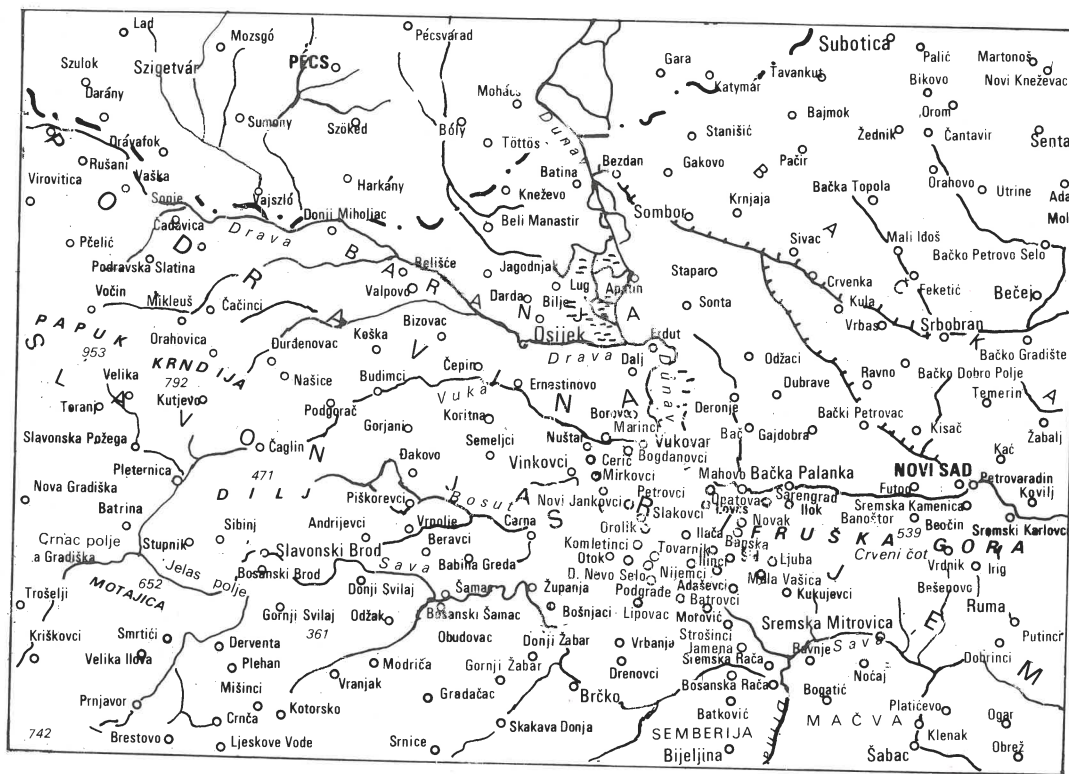
Spomenimo da je odredba o tome da se granica federalne jedinice može mijenjati samo uz njezin pristanak, unesena u ustave svih federalnih jedinica. U ustavima je u većini slučajeva (izuzetak su Slovenija i Makedonija) naznačena teritorijalna podjela, pa time i granice.

Ako, na kraju, sumiramo rezultate razgraničenja, izvršeno između Srbije i Hrvatske, treba istaknuti dvije stvari:

1. U sastav Hrvatske 1945. godine uključena je Baranja, koja nikada ranije nije bila u njezinim granicama. No to nije učinjeno na štetu Srbije, jer Baranja nikada nije ni bila dio Srbije. Njezino uključenje u Bačku oblast (sa sjedištem u Novom Sadu) 1922. godine i Dunavsku banovinu 1929. godine samo je proizvoljno rješenje što su ga nametnule beogradske centralne vlasti. Prisjetimo se da se Beograd na Mirovnoj konferenciji 1919/1920. godine i nije osobito zalagao za Baranju.

Spominjano je da je Vojvodina u različitim koncepcijama (stranaka, grupa i pojedinaca) nerijetko isticana kao potencijalna zasebna federalna jedinica. Stoga se njezino uključivanje kao autonomne jedinice u sastav Srbije može smatrati rješenjem u korist Srbije. Nakon najnovijih ustavnih promjena (i prakse) u Srbiji i autonomija Vojvodine praktički je anulirana.

2. Gledajući s povijesnog stajališta, razgraničenje u Srijemu provedeno je na štetu Hrvatske. Čitatelji mogu i sami usporediti to razgraničenje s različitim razgraničenjima na tom području nakon stvaranja jugoslavenske države, te ga sagledati u usporedbi sa stanjem iz 1918. godine u vrijeme stvaranja jugoslavenske države. Ako se razgraničenje gleda s etničkog stajališta, pitanje razgraničenja je složenije. No, pritom treba imati u vidu i promjene etničke strukture nakon stvaranja jugoslavenske države, napose u završnoj etapi drugoga svjetskog rata, i nakon toga. S etničkog gledišta za Hrvatsku su nepovoljna rješenja u Bačkoj, gdje se vrši sustavno potiskivanje hrvatskog pučanstva.

Razgraničenje s Bosnom i Hercegovinom. Teritorijalna podjela Bosne i Hercegovine izvršena je Zakonom o teritorijalnoj podjeli Federalne Bosne i Hercegovine na okruge, srezove i područja narodnih odbora, od 16. kolovoza 1945. godine i Uredbom o određivanju područja narodnih odbora i ustanovljenju sjedišta mjesnih narodnih odbora, od 27. kolovoza 1945. godine. Time je određeno i razgraničenje prema Hrvatskoj u tom razdoblju.

S obzirom na hrvatske granice prema Bosni i Hercegovini, treba istaknuti četiri važne činjenice:

1. Vidjeli smo da je već Primorska banovina 1929. zahvatila dio Bosne i Hercegovine. No, to je rješenje bilo nametnuto iz Beograda, bez sudjelovanja hrvatskih faktora. Banovina Hrvatska još je više zahvatila u teritorij Bosne i Hercegovine, ovaj put uz sudjelovanje hrvatskih faktora, uz okolnosti i pretpostavke o kojima je bilo riječi. Čim je prihvaćeno gledište da se Bosna i Hercegovina konstituirala kao posebna federalna jedinica, slijedilo je »povlačenje« Hrvatske na povijesne granice Bosne i Hercegovine.

2. Spomenuto je da je Dubrovačka Republika 1699. godine ustupila Turskoj Neum radi stvaranja tampon-zone prema Mletačkoj Republici. To je slučaj i sa Sutorinom, na ulazu u Bokokotorski zaljev, na području Crne Gore. Nakon propasti Mletačke Republike i Dubrovačke Republike razloga za to nije bilo. Sutorina je predana Crnoj Gori, no Neum nije uključen u Hrvatsku.

3. Kotar Dvor (na Uni), kao što je navedeno, izuzet je iz hrvatskog teritorija 1929. godine i uključen u Vrbasku banovinu. Nije bio uključen u Banovinu Hrvatsku 1939. U Hrvatsku je ponovno ušao 1945. godine.

4. U razdoblju nakon 1929. do 1931. godine iz Savske banovine izdvojen je niz sela (Vaganac, Ličko Petrovo selo, Baljevac, Zavalje, Skočaj, Melinovac i dr.) na istočnom rubu kotareva Korenica i Donji Lapac i uključeni u Vrbasku banovinu (pretežno kotar Bihać). Godine 1945. u granicama Bosne i Hercegovine našle su se općine Skočaj i Zavalje (privremeno i

Melinovac). Ostalo područje uključeno je u Hrvatsku. Bosna i Hercegovina tražila je da uglavnom sve područje pripojeno Vrbaskoj banovini nakon 1929. godine ostane u sastavu Bosne i Hercegovine, što nije ostvareno. Godine 1953. Hrvatskoj je (kotaru Donji Lapac) pripojeno pet sela.

Spomenuto granično područje naseljeno je srpskim i hrvatskim življem, koje je već 1945. većinom tražilo vraćanje u Hrvatsku. Osnova različitih gledišta o razgraničenju ovdje je bila u prvom redu oko pitanja iskorištavanja šuma na planini Plješevici.

Razgraničenje s Crnom Gorom. Razgraničenje s Crnom Gorom vraćeno je na stanje kakvo je bilo pri osnivanju oblasti 1922. godine, odnosno kakvo je bilo u vrijeme Banovine Hrvatske. U usporedbi sa stanjem iz 1918. godine hrvatski teritorij »skraćen« je za područje Boke kotorske i dalje na jugoistok.

Razgraničenje sa Slovenijom

1. U razgraničenju između Hrvatske i Slovenije 1945. godine pojavio se problem koji je postojao i prije. Riječ je o Međimurju, u kotaru Čakovec, odnosno općini Štrigova. Navedimo nekoliko podataka iz historijata toga pitanja.

Kada je Međimurje 1918. godine pripojeno jugoslavenskoj državi, općina Štrigova je u prijelaznom razdoblju (1918 – 1922) ostala u kotaru Čakovec. Pri podjeli na oblasti 1922. godine Međimurje je, kao što je ranije navedeno, uključeno u Mariborsku oblast. Tako je bilo do 1929. godine, kada je uključeno u Savsku banovinu, pa je to bio slučaj i s općinom Štrigova. Tako je bilo i po podjeli 1931. godine, odnosno u oktroi-ranom Ustavu od 3. rujna 1931. godine. No već 14. rujna te godine općina Štrigova uključena je u Dravsku banovinu (kotar Ljutomer). Pri popisu stanovništva 1931. godine Slovenci su u toj općini činili neznatnu manjinu. Dravska banovina je općinu Štrigova podijelila na dvije općine, Štrigovu i Raskrižje. U vrijeme Banovine Hrvatske povedena je akcija da se to područje pripoji Banovini. Mađarska je, kao što je navedeno

SOCIJALISTIČKA JUGOSLAVIJA

0 100 km

1941. godine zauzela Međimurje, pa tako i Štrigovu. Godine 1945. Štrigova se ponovo našla u sastavu Slovenije. Na njezinu području tada je bilo osam mjesnih odbora. Sporazumom predstavnika Slovenije i Hrvatske, u listopadu 1945. godine, postignut je dogovor o podjeli područja općine Štrigova, no sporazum je »mirovao« do travnja 1946. godine, kada su hrvatske vlasti pokrenule postupak za priključenje cijelog područja općine Štrigova Hrvatskoj. Kako se dio stanovništva tome usprotivio, nastavljeni su dogovori. Tim se pitanjem pozabavila i Savezna kontrolna komisija, koja je za taj slučaj sastavila posebnu komisiju. Razgraničenje je provedeno tako što je dio općine (Raskrižje s okolnim naseljima) ostao u Sloveniji, a veći dio (Štrigova i dr.) uključen je u Hrvatsku. U međuvremenu dio hrvatskog pučanstva je asimiliran (mjerama slovenskih vlasti u vrijeme kada se to područje nalazilo pod njihovom upravom). Pri opredjeljivanju stanovništva značajnu ulogu imali su gospodarski i prometni razlozi (blizina Ljutomera u uspoređenju s Čakovcem).

2. Na granici kotareva Karlovac i Črnomelj u sastavu kotara Karlovac prije rata bila su sela Marindol, Milić-selo i Pounović-selo, gotovo u cijelosti Srbi (malo više od 300 stanovnika prema stanju 1945). To se područje nalazi na lijevoj obali Kupe. Talijani su 1941. godine ta sela priključili Ljubljanskoj provinciji. Poslije rata stanovnici su tražili da se ponovo vrate u sastav kotara Karlovac. Između Slovenije i Hrvatske o tome je postignut dogovor. Prema upravnoj podjeli Hrvatske 1947. godine Marindol je bio mjesni odbor u sastavu kotara Karlovac. Takvo je stanje bilo i u vrijeme popisa stanovništva 1948. godine. Nakon toga to je područje ustupljeno Sloveniji, gdje se i sada nalazi.

U prvom poslijeratnom Ustavu Hrvatske (18. siječnja 1947) teritorijalna je podjela određena ovako: »Narodna Republika Hrvatska obuhvaća područje sadašnje oblasti Dalmacije i sadašnjih okruga: Osijek, Slavonski Brod, Daruvar, Bjelovar, Varaždin, Zagreb, Sisak, Karlovac, Sušak i Gospić te područje grada Zagreba.«

Zakonom o administrativno-teritorijalnoj podjeli Narodne Republike Hrvatske (26. lipnja 1947) ukinuti su okruzi. Oblast Dalmacije je ostala, a stvoren je 81 kotar (s mjesnim narodnim odborima) i 17 gradova (s gradskim rajonima i naseljima).

Nove granice Hrvatske. Ugovorima s Italijom nakon prvoga svjetskog rata dio hrvatskog i slovenskog područja, kao što je navedeno, pripao je Italiji. Narodnooslobodilački pokret od samog početka je to osporavao, kao i nove granične promjene koje su tijekom rata provedene u korist Italije. U tom smislu osobito treba istaknuti:

1. Okružni narodnooslobodilački odbor za Istru donio je neposredno nakon kapitulacije Italije (8. rujna 1943) u Pazinu odluku (13. rujna 1943) da se Istra sjedini s Hrvatskom.

2. Predsjedništvo i Izvršni odbor ZAVNOH-a potvrdili su odluku iz Pazina, te proglasili nevažećim sve ugovore, paktove i konvencije koje je s Italijom sklopila Kraljevina SHS, odnosno Jugoslavija, te zatim NDH, ako se odnose na Istru, Rijeku, Zadar, te kvarnerske i dalmatinske otoke.

3. Predsjedništvo AVNOJ-a donijelo je 30. studenoga 1943. odluku kojom se potvrđuju odluke Vrhovnog plenuma Osvobodilne fronte Slovenije o priključenju Slovenskog primorja Sloveniji, odnosno odluka ZAVNOH-a o priključenju Istre Hrvatskoj, te obaju područja Jugoslaviji.

4. Nakon poslijeratnog razgraničenja između Jugoslavije i Italije obavljeno je i razgraničenje između Hrvatske i Slovenije u Istri, i to prema etničkom načelu. Granice su korigirane 1956. godine, kada je u kotaru Buje nekoliko naselja pripojeno Sloveniji.

Spomenimo da je graničnih izmjena bilo i među drugim republikama, tako između Makedonije i Srbije, Crne Gore i Srbije, Bosne i Hercegovine i Srbije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine.

Zaključne napomene

1. Ako se karta II. (stvaranje Jugoslavije) usporedi s kartom VIII. (socijalistička Jugoslavija), već se pri prvom pogledu opaža međusobna globalna sličnost. Godina 1945. svojevrsno je »vraćanje« na 1918. godinu u vrijeme stvaranja jugoslavenske države. To, doduše, manje vrijedi za Srbiju. Naime, 1918. godine u njezinu je sastavu bila Makedonija, Kosovo nije imalo autonomiju, a Vojvodina joj je tek bila pripojena. Zato bi se, kada je o Srbiji riječ, prije moglo reći da ta karta više sliči na stanje prije balkanskih ratova. Na svaki način rješenje iz 1945. godine značilo je uvažavanje povijesnih zemalja. Vidjeli smo da je ta ideja nakon 1918. godine bila stalno prisutna u različitim projektima. Stoga je neprimjereno govoriti o AVNOJ-evskim, titovskim granicama kao nečem posebnom. Komunistička partija, koja je u svojim počecima polazila od unitarističko-centralističkog koncepta, svoj je program radikalno modificirala i prilagodila ga povijesnim realnostima. Nije provela novu podjelu, nego je u globalu prihvatila postojeću. Zato je netočno govoriti o administrativnim granicama. Riječ je o povijesnim granicama.

2. Hrvatske su granice pri raznim teritorijalnim podjelama nakon stvaranja jugoslavenske države redovito krojene bez

sudjelovanja hrvatskih političkih faktora. Nametane su joj voljom beogradskih hegemonističkih vlasti. Izuzetak je bila Banovina Hrvatska i 1945. godina. No ni tada granice nisu utvrđene bez određenih prigovora i nezadovoljstva.

3. Nasuprot stalnoj tendenciji da se očuvaju povijesne pokrajine, uglavnom stanje kakvo je bilo u vrijeme stvaranja jugoslavenske države, beogradska je hegemonistička politika uporno nastojala apsorbirati područja koja su do 1918. bila izvan Srbije, anulirati sve posebnosti i od jugoslavenske države stvarno stvoriti Veliku Srbiju. U tom smislu 1945. godina označava potpun poraz velikosrpskog hegemonizma. Tako treba razumjeti žestinu kojom se današnji velikosrpski hegemonisti obaraju na poslijeratne granice i poslijeratno ustrojstvo Jugoslavije.

4. Promotrimo li ponašanje današnjih velikosrpskih hegemonista, dobiva se dojam da oni ponovo počinju od vremena balkanskih ratova. Htjeli su tada stvoriti homogenu Srbiju i zatim krenuti u ekspanziju na Zapad. Makedonija im je, međutim, izmakla iz te homogenosti (1945. godina je u tome prekretnica), Kosovo je dobilo autonomiju, kao i novopripojeno pod-

ručje Vojvodine. Sada se to želi anulirati i ponovno stvoriti homogenu državu Srbiju. Počelo je s dokidanjem autonomije Vojvodine i Kosova, i nakon toga uslijedila je ekspanzija na Zapad, da bi se i tu anulirali rezultati razgraničenja 1945. godine.

5. Velikosrpski ekspanzionisti navode različite »argumente« za svoje teritorijalne ambicije. Tako su, po njima, srpske granice tamo

- dokle su dopirale turske granice u Hrvatskoj;
- dokle je »došao srpski opanak«;
- dokle se nalaze srpski grobovi;
- dokle se nalaze srpski manastiri;
- dokle ima Srba.

6. Pri prosudbi teritorijalnih planova današnjih velikosrpskih ekspanzionista nije teško naći i njihove uzore u prošlosti. Među njima svakako je i projekt »homogene Srbije« Stevana Moljevića, istaknutog ideologa četničkog pokreta

Draže Mihailovića iz lipnja 1941. godine. U tome projektu Moljević je pisao:

»Srbi moraju imati hegemoniju na Balkanu, a da imaju hegemoniju na Balkanu, moraju prethodno imati hegemoniju u Jugoslaviji.« (...)

(...) »Stoga se Srbima nameće danas prva i osnovna dužnost: da stvore i organizuju homogenu Srbiju koja ima da obuhvati celo etničko područje na kome žive Srbi, i da joj osiguraju potrebne strateške i saobraćajne linije i čvorove, te privredna područja kako bi joj bio omogućen i obezbeđen slobodan privredni, politički i kulturni život i razvitak za sva vremena.«

Takvoj Moljevićevoj Srbiji potrebne su i nove granice. U slučaju Hrvatske one bi bile, otprilike, na liniji Virovitica — Pakrac — Karlovac — Karlobag. A upravo o takvim granicama danas slušamo od velikosrpskih ekspanzionista. I ne samo da se o njima čuje nego ih velikosrpski ekspanzionisti nastoje i oružjem ostvariti.

A

B

C

- A — STVARANJE JUGOSLAVENSKE DRŽAVE 1918. GODINE
 B — JUGOSLAVIJA NAKON 1945. GODINE
 C — PLANovi VELIKOSRPSKIH EKSPANZIONISTA 1991. GODINE (REKONSTRUKCIJA)

Dodatak

Izbor iz literature

1. Ferdo Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1914–1919*, Zagreb, 1920.
2. Stjepan Srkulj, *Hrvatska povijest u devetnaest karata*, Zagreb, 1937.
3. Srđan Budisavljević, *Stvaranje Države Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb, 1958.
4. Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, I, Zagreb, 1961.
5. Ljubo Boban, *Sporazum Cvetković–Maček*, Beograd, 1965.
6. Ferdo Čulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, Beograd, 1970.
7. Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska 1918–1933*, Beograd, 1971.
8. Hrvoje Matković, *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*, Zagreb, 1972.
9. Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i NDH*, Zagreb, 1977.
10. Branislav Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1918–1929*, Beograd, 1979.
11. Bogdan Krizman, *Ustaše i Treći Reich*, I–II, Zagreb, 1983.
12. Branko Petranović — Momčilo Zečević, *Jugoslovenski federalizam*, t. 2, Beograd, 1987.
13. Hodimir Sirotković — Luj Margetić, *Povijest država i prava naroda Jugoslavije*, Zagreb, 1988.
14. Skupina autora, *Izvori velikosrpske agresije*, Zagreb, 1991.
15. Mladen Klemenčić, *Novija historijsko-geografska osnova jugoslavenskih izvanjskih i unutarnjih granica s posebnim osvrtom na hrvatske granice*, u zborniku: *Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske*, Savez geografskih društava Hrvatske, Posebna izdanja, svezak 8, Zagreb, 1991.
16. Ivan Jelić, *Granica sa Srbijom*, »Slobodna Dalmacija«, 23. studenog do 1. prosinca 1991.

Izvaci iz Ustava SFRJ iz 1974, Ustava Socijalističke Republike Hrvatske iz 1974. i Ustava Republike Hrvatske iz 1990. godine

Članak 5. Ustava SFRJ iz 1974. godine

»Teritorij Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije jedinstven je i čine ga teritoriji socijalističkih republika.

Teritorij republike ne može se mijenjati bez pristanka republike, a teritorij autonomne pokrajine — ni bez pristanka autonomne pokrajine.

Granica Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije ne može se mijenjati bez suglasnosti svih republika i autonomnih pokrajina.

Granica između republika može se mijenjati samo na osnovi njihova sporazuma, a ako se radi o granici autonomne pokrajine, i na osnovi njezine suglasnosti.«

Članak 4. Ustava SR Hrvatske iz 1974. godine

»Teritorij Socijalističke Republike Hrvatske čine područja općina utvrđena zakonom.

Teritorij Socijalističke Republike Hrvatske sastavni je dio teritorija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

Granice Socijalističke Republike Hrvatske mogu se mijenjati samo na osnovi odluke Sabora Socijalističke Republike Hrvatske i u skladu s izraženom voljom stanovnika na koje se odnosi promjena.«

Članak 8. Ustava Republike Hrvatske iz 1990. godine

»Granice se Republike Hrvatske mogu mijenjati samo odlukom Sabora Republike Hrvatske.«

N a p o m e n a : Kada je tiskanje ovog atlasa bilo pri kraju, počeo je postupak međunarodnog priznavanja samostalne i suverene Republike Hrvatske, kako se ona konstituirala u Ustavu iz 1990. godine i na referendumu 1991. godine. Do sredine siječnja 1992. godine četrdesetak zemalja priznalo je Republiku Hrvatsku. U skladu s tim njezine su granice postale granice suverene države, tj. međunarodno pravne državne granice.

Sadržaj

PREDGOVOR 5

I. DRŽAVA SLOVENACA, HRVATA I SRBA 7

- Majska deklaracija 8
- Krfska deklaracija 8
- Narodni svet u Ljubljani 9
- Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 9
- Deklaracija Narodnog vijeća SHS od 19. listopada 1918. godine 10
- Zaključci Hrvatskog sabora od 29. listopada 1918. godine 10
- Kada je proglašeno osnivanje Države SHS 11
- Još neki akti u kojima se govori o oblikovanju Države SHS 11
- Ženevska deklaracija od 9. studenog 1918. godine 12
- Zaključak Središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS od 24. studenog 1918. godine 13
- Naputak Delegaciji Narodnog vijeća SHS 14
- Proglašenje ujedinjenja 1. prosinca 1918. godine 14

II. KRALJEVSTVO SRBA, HRVATA I SLOVENACA 17

- Razgraničenja 17
- Razgraničenje s Italijom 17
- Razgraničenje s Austrijom 18
- Razgraničenje s Mađarskom 18
- Razgraničenje s Bugarskom 19
- Pripojenje Crne Gore Srbiji 19
- Hrvatske granice 20

III. KRALJEVINA SRBA, HRVATA I SLOVENACA – PODJELA NA OBLASTI 1922. GODINE 23

- Vidovdanski ustav 23
- Ustavni nacrti nekih pojedinaca i grupa 24
- Zemljoradnička stranka 24
- Socijaldemokrati 24
- Komunisti 24
- Shvaćanje Ante Trumbića 24
- Jugoslavenski klub 25
- Stojan Protić 25
- Josip Smodlaka 25
- Hrvatska zajednica 25
- Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS) 25

IV. KRALJEVINA JUGOSLAVIJA — PODJELA NA BANOVI NE 1929. GODINE 29

- Rezolucija Seljačko-demokratske koalicije 1. kolovoza 1928. godine 29
Zakon o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja (3. listopada 1929. godine) 30
Savska banovina 30
Primorska banovina 32

V. KRALJEVINA JUGOSLAVIJA — PODJELA NA BANOVI NE 1931. GODINE 33

- Promjene u razgraničenju banovina 33
Reagiranje političkih stranaka na Ustav od 3. rujna 1931. godine 33

VI. BANOVI NA HRVATSKA 39

- Pregovori Cvetković – Maček o novoj teritorijalnoj podjeli Kraljevine Jugoslavije 39
Uredba o Banovini Hrvatskoj i otvaranje procesa cjelovitog preuređenja države 42

VII. OKUPACIJSKA PODJELA JUGOSLAVIJE 1941. GODINE 45

- Bečka konferencija 20. travnja 1941. godine i podjela teritorija Kraljevine Jugoslavije 45
Rimski ugovori 18. svibnja 1941. godine i granice Nezavisne Države Hrvatske 47

VIII. SOCIJALISTIČKA JUGOSLAVIJA 51

- Temeljne odrednice unutrašnjih granica poslijeratne Jugoslavije 51
Hrvatske granice 52
Razgraničenje sa Srbijom 52
Razgraničenje s Bosnom i Hercegovinom 58
Razgraničenje s Crnom Gorom 58
Razgraničenje sa Slovenijom 58
Nove granice Hrvatske 60

ZAKLJUČNE NAPOMENE 61

DODATAK 65

- Izbor iz literature 65
Izvaci iz Ustava SFRJ iz 1974, Ustava Socijalističke Republike Hrvatske iz 1974. i Ustava Republike Hrvatske iz 1990. godine 66
Članak 5. Ustava SFRJ iz 1974. godine 66
Članak 4. Ustava Socijalističke Republike Hrvatske iz 1974. godine 66
Članak 8. Ustava Republike Hrvatske iz 1990. godine 66

EX LIBRIS

Stjepan Čosić

Ljubo Boban rođen je 10. svibnja 1933. u Solinu. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (povijesna grupa) 1959. godine. Do kraja 1963. godine bio je na specijalizaciji u Institutu društvenih nauka u Beogradu. Asistent na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu postao je u prosincu 1963. godine. Na istom fakultetu doktorirao je u travnju 1964. U jesen iste godine izabran je za docenta, 1971. za izvanrednoga, a 1975. godine za redovnog profesora. U veljači 1971. godine izabran je za vršioca dužnosti direktora, te u travnju 1972. godine za direktora Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu. Jedno vrijeme bio je vršilac dužnosti direktora Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Za izvanrednog člana Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti izabran je 1975. godine, a za redovnoga 1986. godine. Za člana Predsjedništva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti izabran je u prosincu 1991. godine.

